

AVARKORI PÁNCÉLOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

AVARKORI PÁNCÉLMARADVÁNYOK

1. *Ferencszállás*
2. *Klárafalva* (Barna)
3. *Szatymaz (Szeged)*, Fehértó A.
4. *Deszk D.*
5. *Vedresháza (Ószentiván-)*
6. *Szeged*, Kundomb
7. *Kiszombor G.*
8. *Kiszombor F.*
9. *Kiszombor O.*
10. *Klárafalva*, belterület
11. *Klárafalva* (Faragó)
12. *Klárafalva* (B. Horváth)
13. *Csóka*
14. *Szeged*, Átokháza
15. *Homokméggy*
16. *Jutas (Veszprém-)*
17. *Závod*
18. *Gátér*
19. *Kecskemét*, Ballószög
20. *Ladánybene*
21. *Csongrád*, Máma

BEVEZETÉS

Amióta az ember a támadófegyvereket: a lándzsát, az íjat és nyilat, a tört, a kardot, a szablyát feltalálta, azóta sokféleképpen védte ki a lövő-, vágó- és szúrófegyverek hatását. A támadás eszközeinek tökéletesedésével, az elhárítás módja is lépést tartott. A támadó- és védőfegyverek eredete a régibb kőkorszak homályába vész el.

A védőfegyverek fejlődése két irányba haladt. Az egyik mód, a test elé helyezett *pajzs*sal, a másik magának a *testnek felvértezésével* hárította el a támadás erejét. Gyalogos népek főként a pajzsot, lovas népek inkább a vértetet használták, mert hadviselési módjuknak az felelt meg legjobban.

A népvándorlás korában mindkét védekezési mód igen elterjedt.

A vértetek rendeltetésük szerint a *sisakok* (fej-, arc-, nyakvédők), a *páncélruhák*, a *törzs- és a mellpáncélok*, *kar- és lábvérték*, valamint az *állatvédő páncélok* között oszlottak meg.

A népvándorláskori páncélokra vonatkozó régészeti kutatás és irodalom igen szegény. Ennek oka az, hogy a bőrből, nemezből, szaruból, esetleg fából készült védőfegyverek elkorhadtak, a csontból, vasból vagy más fémből előállított teljes vértetek pedig csak a legritkább esetben található meg a sírokban. Az ilyen leletek gyér volta, egyes kutatókban azt a hitet keltette, hogy a páncél viselete a népvándorláskori népeknél nem terjedt el. Az ezirányú újabb kutatások azonban világosan bizonyítják, hogy a páncélok hordása éppoly gyakori és általános volt, mint mondjuk az íjak és nyilak használata.¹

A páncél nemcsak védőfegyvernek számított, hanem bizonyos társadalmi osztályhoz való tartozandóságot is szimbolizált. A védőfegyverek birtokolt mennyisége rangfokozatot jelentett, az előkelőség kifejezője volt. Az elhunyt magas méltóságát a mennyiség hangsúlyozásával emelték ki. Egy IX. század eleji görög nyelvű bolgár-török feliraton a következőket olvashatjuk: „... bagatur bagainnak összesen 53 páncélja és 45 sisakja van.”²

A népvándorláskori sírleleteinkben gyakran fordultak elő vaslemezekből (lamellákból) álló páncéllapocskák, pikkely-, lánc- és gyűrűpáncél maradványok, de mivel ezek csak részlegesen, jelképszerűen kerültek a halott mellé, rendeltetésüket

¹ *Sebestyén Károly*, Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. – Rätselhafte Beinplatten in den Gräbern der Völkerwanderungszeit: Dolgozatok (Szeged), VI. (1930), 178–204, 220. – Szegedi Kiadványok, I. 1 (1931), 3–29, 30–45. – *Sebestyén K.*, „A sagittis Hungarorum...”. A magyarok íjja és nyila. – Bogen und Pfeil der alten Ungarn: Dolgozatok, VIII (1932), 167–226, 227–255. – Szegedi Kiadványok, I. 5 (1933), 3–62, 63–91.

² *Fehér Géza*, A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik. – Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises: Archaeologia Hungarica, VII (1931), 151. lap 98. kép.

a kutatók legtöbbször nem ismerték fel vagy félreismerték. Így a *gátéri* (Bács-Kiskun megye) avarkori temető hasonló leletdarabjairól azt írta *Kada Elek*: „... különböző alakú és nagyságú vaslemez lapok, több egymásra tapadva s néhány átlukasztva; valószínűleg *faedény pántjának* darabjai.”³

Hampel József, a magyarországi népvándorláskori emléanyagot összefoglaló nagy munkájában, még csak a *cikói* temető *vasgyűrűcskéit* említi mint páncélmadaradékat. Hivatkozásai főként szarmata ábrázolásokra és a nagyszentmiklósi Árpád-kori aranykorsó vértezett lovasalakjára vonatkoztak.⁴ A *závodi* avar temető 65. sírjából előkerült páncéllapocskákat *vaslemez részleteinek* tartotta, a 91. sír vaslapocskáját pedig *szekrényke kulcslyuk veretének*.⁵

Népvándorláskori lemezes (lamellás) páncélok, páncélrészleteket, Európában eddig csak kevés lelőhelyről sorolhatunk fel. Így *Castel Trosinoból* (Felső-Olaszország),⁶ *Kercsből* (Krim, Szovjetunió),⁷ *Kunszentmártonból* (Magyarország),⁸ *Birkából* (Svédország),⁹ *Valsgärdeből* (Svédország),¹⁰ *Schretzheimből* (Bajorország),¹¹ *Bácsújfaluból* (Jugoszlávia),¹² *Tiszavasváriból* (Magyarország),¹³ *Hajdúdorogról* (Magyarország),¹⁴ stb.

A pikkelypáncélok szakirodalmi adatai csaknem mind szkíta, római, szarmata emlékekkel függtek össze.¹⁵ A nomád sisakokat és arcvédőlemezeit külön csoport-

³ *Kada Elek*, Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból: *Archaeologiai Értesítő*, XXV (1905) 360–, 45. sír.

⁴ *Josef Hampel*, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig, 1905, I, 211 (Helm), 212–213 (Leibschutz), 214 (Schild).

⁵ *Üo.*, II, 324–325; III, 249. t. 65. sír 1–3. – *Üo.*, II, 327–328; III, 251. t. 91. sír 1.

⁶ *Mengarelli, R.*, *La Necropoli barbarica di Castel Trovino presso Ascoli Piceno: Monumenti Antichi*, XII (1902), 146–, 119. és 79. sír. – *Thordeman, Bengt*, *The Asiatic Splint Armour in Europe: Acta Archaeologica*, IV (1933), 127., 11. kép 3–4 (páncéllap-sorozat).

⁷ *Arendt, Wsewolod*, *Ein alttürkischer Waffenfund aus Kertsch: Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde*, IV (XIII), Heft 3 (1932), 49–55 (törzspáncél). – *Csallány Dezső*, Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. – *Awarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár*. – *Avarskije nahodki v komitate Szabolcs-Szatmár: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve I. 1958 (1960)*, 31–, 76. l., 7. kép (A keresi katakombasír két törzspáncéljának részletei: 1. hátpáncél; 2., 4. vállpáncél (görbült); 3., 5–7. mellpáncél lapocskáinak típusai). – *Paulsen, Peter*, *Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenheim)*. Stuttgart 1967, 126. Abb. 62, 14–19.

⁸ *Csallány D.*, *A kunszentmártoni avarkori ötvössír*. – *Goldschmiedegrab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton (Ungarn)*. Szentes, 1933, 14–15, 38–40, 53, VI. t. 1, la, lb. – *Acta Arch.*, 1933, 146., 40. j. – *Geografiska Annaler*, 1935, 221 (törzspáncél).

⁹ *Thordeman, B.*: *Acta Arch.*, IV (1933), 127., 11. kép 2. A birkaihoz hasonló páncélzat került itt elő H. Arbmán 1934. évi ásatásából. (*Thordeman, B.*, *Die asiatischen Rüstungen der letzten Sven Hedin-Expedition: Geografiska Annaler*, 1935, 221.)

¹⁰ *Arwidsson, G.* *Armour of the Vendel Period: Acta Arch.*, X. 1–3 (1939), 31–59., III–IV. t.

¹¹ *Acta Arch.*, X. 1–3 (1939), 32., 3. j. – *Zeiss, H.*, *Ein Vorwort zur Chronologie des Reihengräberfeldes Schretzheim, B.* – *A. Dillingen: Bayerische Vorgeschichtsblätter*, XIV (1936), 12–26. (Teljes mellpáncél a 630. sírből).

¹² *Csallány D.*, *A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (-hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához*. – *Trouvaille d'objets incinérés de l'époque avar à Bácsújfalú. Contributions à l'étude des rites funéraires et au legs archéologique des Koutourgours-Bulgares (-Huns): Arch. Ért.*, LXXX (1953), 134, 138–139, XXXV. t. 1 (8 páncéllapocskák), 2 (sisak arcvédője).

¹³ *Csallány D.*, *Szabolcs-Szatmár megye avar leletei: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, I. 1958 (1960)*, 51–, 5–6. kép, 74–75. lap, 7. kép. (Tiszavasvári-Koldusdomb, 1. sír törzspáncélja, mintegy 3000 töredékben).

¹⁴ *Csallány D.*, *A hajdúdorogi avar mellpáncél: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1958–1959 (1960)*, 17–23, I–II. t.

¹⁵ *Thordeman, B.*: *Acta Arch.*, IV (1933), 132., 20. kép.

ban említem meg. A lánc- és gyűrűpáncélok töredékei gyakran szerepelnek népvándorláskori sírleletekben, de a szétszórt, jelentéktelen adatok összegezése még eddig nem történt meg, pedig ezeket lamellás páncélokkal is kombinálták (Tiszavasvári).

Munkámban nem kívánom a népvándorlás korának összes páncélfajtaát felölelni, nem foglalkozhatom behatóan az általános páncél-történettel és problémáival. Ezek tárgyalása már távolabb esne a kitűzött céltól: a magyarországi avarkori páncélmaradványok és kapcsolataik ismertetésétől. Mivel Magyarországról az eddig ismert példányokat messze túlhaladó számban publikálok ilyen leleteket, ezért az európai páncélok közül csak azokat sorolhatom ide, amelyek kétségtelenül rokonságot mutatnak csoportunkkal.

A lemezes páncélok (Lamellenharnisch, splint armour) közül, a magyarországi leleteken kívül csak a *castel trosinoi*, *kercsi*, *niederstotzingeni*,¹⁶ *kircheimi*¹⁷ darabok tartoznak munkám körébe, míg a X. századba helyezett *birkei* páncéllapocskák¹⁸ már szibériai összefüggéseket árul el; a *valsgärdei* szögecselt, láncfonadékkal kombinált lemezes törzspáncél pedig az északgermán kultúrkör 7. századi képviselője.¹⁹

Még a *schretzheimi* (Bajorország) 630. sír teljes mellpáncélját kell itt megemlítenem,²⁰ amelyet 1938-ban Münchenben eredetiben tanulmányozhattam. A keskeny vaslapocskák félhold alakú bevágás nélküli, hossznegyszögű alakja és fűzőlyuk elosztása, a kunszentmártoni átlagos lemeztípusra emlékeztet, azonban egysablónú lapocskáival egyszerűbb konstrukciót mutat; alacsonyabb fokon áll mint a kunszentmártoni, tiszavasvári és a keresi komplikált összetevődésű, sok alak- és fűzőlyukváltozatot mutató páncél. Tehát a schretzheimi nemcsak fejlődési fokozati különbséget, hanem más kultúrkört is jelent.

A vaslapocskákból (lamellákból) összeállított páncélnak megfelelő magyar elnevezése nincs. Legközelebb járunk a helyes megjelöléshez, ha ezt a páncélfajtaát *zsindelepáncélnak* nevezzük el.

A zsindelepáncél és a pikkelypáncél meghatározásánál a szakirodalomban a legnagyobb bizonytalanság uralkodik. A páncéllapocskák mérete, alakja, felfűzési módja alapján, ugyanazon páncélnál is különböző eredményre jutottak. A méretbeli különbségek figyelembe vételével, a kisebb lapocskákat egyszerűen a pikkely-, a nagyobbakat pedig a zsindelepáncélokhoz sorozták, nem véve figyelembe a fűzőlyukak elosztását, számát, a felfüggesztés módját vagy a darab alakját. Méretbeli eltérések szerint nehéz a két páncéltípus közt határt vonni, mert a zsindelepáncélok (lamellás páncélok) a legkisebb dominó-alaktól a legnagyobb névjegykártya-formátumig minden változatban előfordulnak. Sokan a forma alapján döntöttek, nem törődve a nagysággal és a rögzítési móddal. Laufer tisztán a fűzési mód szerint különbözteti meg a pikkelypáncélt a zsindelepáncéltól. Előbbi csak az alapanyaggal fűződik össze, utóbbi pedig ezen kívül a szomszédos lemezekkel is.²¹ Thordeman, a két típus közötti megkülönböztetést abban látja, hogy az alapanyagra való felfűzés után, a pikkelyek alsó vége szabadon mozog, míg a zsindelepáncéloknál

¹⁶ Paulsen, P., Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen, Stuttgart, 1967, Abb. 62, 1–5.

¹⁷ Uo., 126. 1., 62. kép 7.

¹⁸ Thordeman, B.: Acta Arch. IV (1933), 127. 1., 11. kép 2; 5: Dschitigarinsk (Tobol-vídedék); 7: Turfán régió; 15: Csukes terület.

¹⁹ Acta Arch., X, 36., III–IV. t. (8. sír).

²⁰ Uo., 32., 3. j.

²¹ Laufer, Berthold, Chinese Clay Figures, Part I, Prolegomena on the History of Defensive Armor: Publications of Field Museum of Natural History. Anthropological Series, XIII, Chicago 1914, 259.

ez a vég rögzített és a fűzőnyílásokon át a darabokat egymással is összekötik.²² Az utóbbi osztályozás nem helyes, mert zavart okoz. A Thordeman által közölt pikkelypáncélok sorozatában is leliünk olyanokat, amelyeknek nemesak felső, hanem ellentétes alsó végét is lerögzítették.²³ Az általam közölt példák közt egyugyanazon páncélon mindkét fűzési móddal találkozunk.

A pikkely- és zsendelypáncél fogalmának meghatározásánál a következő alapelveket vehetjük figyelembe:

1. Pikkelypáncél, ha egyes lapocskái, alakra, nagyságra tekintett nélkül csak az alapanyaggal függnek össze, de egymással nem. Ha egyes lapocskái, a fűzési módra tekintet nélkül: pikkely, korong, ovális alakú, címerpajzs, háromszög, négyyszög, ötszög vagy más olyan formát mutatnak, amelyek a pikkelyes páncél-fajtára emlékeztetnek, feltéve, ha legnagyobb méretük a 4 cm-en alul van és félhold alakú kiképzésük nincs.

2. Zsendelypáncél, ha az alapanyagon kívül egymással is összefüggnek szomszédos lapocskái, és méretük a 4 cm-nél nagyobb. Többnyire hosszénégyszögű formák változatai, amelyeknél az oldalél félhold alakú kiképzése általános. Ugyancsak gyakori a szögletek letompítása vagy lekerekítése a lapocskákon. A félhold alakú kiképzést mutató példányok még abban az esetben is idetartoznak, ha méretük a 4 cm-nél kisebb.

A kunszentmártoni törzspáncél első közlésekor (1933 februárjában), még nem ismertem az említett castel trosinói, keresi népvándorláskori páncélok lapocskáinak alakját, de a kísérő leletanyag alapján a keresi katakombasírból származó párhuzamokra, ezek összefüggésére már rámutattam.²⁴

Az utóbbi évtizedek alatt nagy számmal találtam a múzeumok anyagában és a publikációkban eddig fel nem ismert páncélrészleteket. Több esetben saját ásatásomnál tanulmányozhattam az avarkori zsendelypáncélok szerkezetét. Az eddig összegyűjtött bőséges páncélananyag, a kunszentmártoni és a tiszavasvári törzspáncélok maradványaira támaszkodva, már elegendőnek látszik ahhoz, hogy az avarkori páncélokról összefoglaló képet nyújtsunk és a védőfegyverek történetéhez új adatokat szolgáltatassunk.

²² *Thordeman, B.*, Die asiatischen Rüstungen der letzten Sven Hedin-Expedition: Geografiska Annaler, 1935, 221.

²³ *Acta Arch.*, IV, 132., 20. kép 15, 18 – 19, 22 – 23, 26. sz.

²⁴ *Ósallány D.*, A kunszentmártoni avarkori ötvössír. Szentes, 1933, 39. – *Pósta B.*, Régészeti tanulmányok az Oroszföldön, II, 1905, 348.

I. AVARKORI PÁNCÉLMARADVÁNYOK

1. FERENC SZÁLLÁS (Csongrád m., makói j., M.), Kukutyin.

A kora-avar (VII. századi) temető 6 sírból állt, Szűcs Pál és Horváth József halmán terült el. Korábbi jelzése „Deszk O.” Rítusban, leletanyagban összefügg a Maros-vidéki fülkesírokkal.²⁵ Szeged, Múzeum.

5. sír (az 1938. évi feltárás 3. sírja). Mélysége 80 cm; benne bal oldalán fekvő, zsugorított elhelyezésű férfi csontváza, fejfel K-nek, lábakkal Ny-nak irányítva (I. tábla). Mellékletei: 1. A fejtől az alsó lábszárig húzódó, 84 cm hosszú, kétélű, egyenes, keresztvas nélküli *vaskard*. 2. A jobb térdre fektetve, egy sor, 8 lapocskából álló *páncélrészlet*. Mérete: 22,5 × 9,6 cm. A láb végénél lófej és birkafej voltak. A sír alja égetett, faszéndarabkákat és pernyét mutatott. A koponya és a jobb oldali combcsont a múzeumba került.

A zsugorítás kora-avar csontváznál szokatlan jelenség, de előfordulását a környéken több hasonló példa tanúsítja.

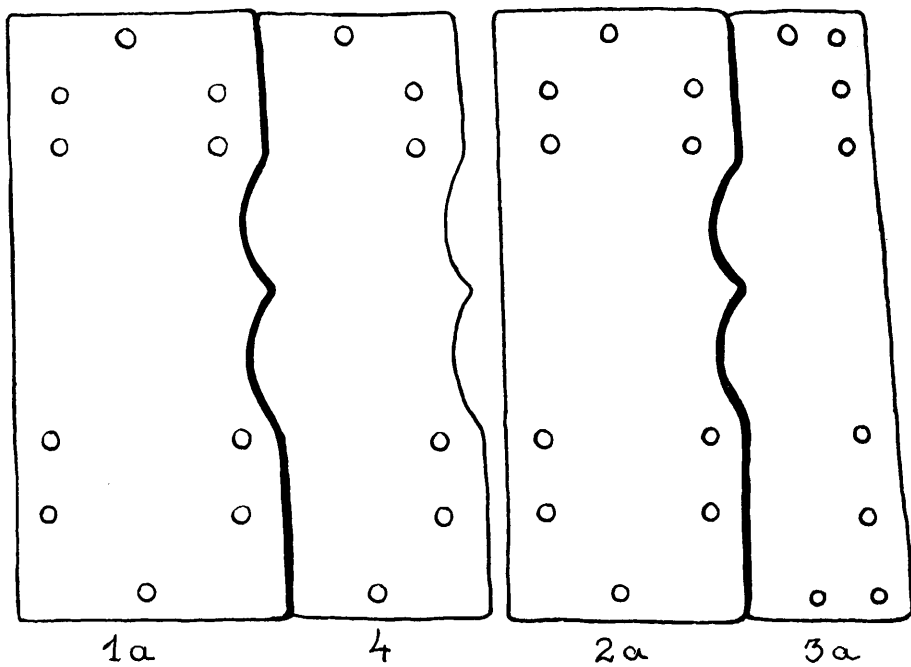
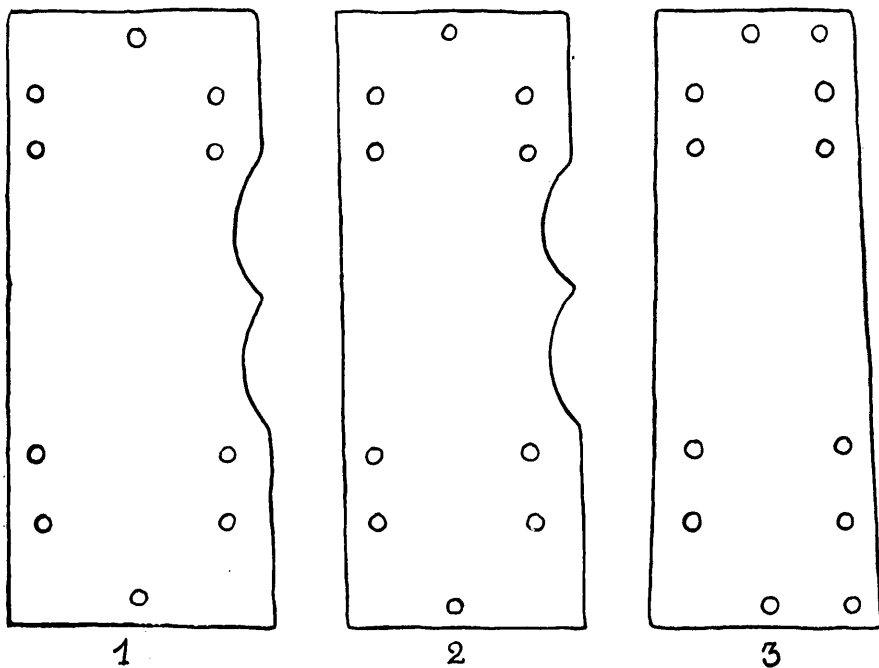
Az 5. sír páncélrészlete (II. tábla) az első olyan avarkori sírlelet Magyarországon, amelyet hitelesen feltárt sírban megfigyelni és fényképezni lehetett. Sajnos, sem ezt, sem pedig más sírlelet páncélmарadványát nem találtam eredeti helyén, és így a teljes mellpáncél rekonstrukcióját csak más páncéladatok alapján lehet elvégezni.

A páncél-sor leírása.

A páncél-sor a felső, töredékes szélével a térd felé irányult (I. tábla). A sorozat a bal mell páncélzatát mutatja. A lapocskák helyes beállítása a II. t. 1–8 alatt látszik. A sor hossza, a lapocskák együttes szélessége, a felső vonalon mérve 21,5, az alsó szélén mérve 22,5 cm. Egy-egy lapocskák magassága 9,7–9,6 cm.

A tábla felső szélét az 1–8 darabig 10–12 mm széles bőrszegély kíséri, melyet a hátlap felől hajtottak vissza. Hasonló bőrszegély-nyomok láthatók az alsó szélé mentén is és a 8. sz. lapocskák külső szélén. Lent 10–11, oldalt 12 mm széles a bőrsáv. A bőrszegély nyoma nemcsak a felület szélén látszik, hanem a hátsó lap szélén is, fent 11–12, lent 12–13 mm szélességben. Az 1. sz. lemez bal oldali szélén sem felül, sem alul nem látszik szegélynyom, bőrszegés, tehát a páncél-sornak erre felé folytatása volt. A 8. sz. lemez külső szélén alul kb. 12 mm széles a szegélynyom. A bőrszegés a felső, az alsó és a jobb külső szélén végigfutva, bőrkeretbe foglalja össze a páncéllapocskákból álló táblát. Az 1. sz. lemez szélétől kezdve durva vászon húzódik végig a lapocskák felületén, de ez sehol sem megy rá a bőrszegély lenyomataira. Az 5. sz. lapocskán pedig finom, sűrűszövésű vászon maradványa rétegződik rá a durva vászonra. A páncél-táblának durva vászon behuzata volt, amelynek szélét három oldalon bőrszegély alá foglalták. Nincs kizárva a kettős

²⁵ Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest 1956, 115. lap, 290. sz. — Csallány D.: Folia Arch. I–II (1939), 122. ff.

1. kép. Ferencz szállás 5. sír, kora-avar mellpáncél lapok típusai. 1, 1a (= II. t. 1); 2, 2a (= II. t. 7); 3, 3a (= II. t. 8); 4 (= II. t. 2).

vászon behúzás sem. Ugyanúgy jártak el az egy darabból álló szőrösbőr alappal is, amelyre a lapocskákat fűzték fel. A fűző anyaga sem bőrszinór, sem sodrott fonal nem volt, mert különben alakjának, felerősítés módjának nyoma maradt volna. Valószínűleg bélhúrt használtak a felfűzéshez.

A lemez-sor a bal oldaltól a középig, tehát a 8. sz. darabtól az 1. sz. példányig lépcsőzetesen emelkedett. Az egyes darabok közt méretbeli és alak szerinti eltérést találunk. Így

	hosszúság	szélesség	vastagság
1. sz.	9,7	3,8–4	0,3–0,4
2. sz.	9,7	3,9–3,9	0,3–0,4
3. sz.	9,7	4 ?–4	– 0,4
4. sz.	–	3,5 –	0,4–
5. sz.	9,6	– 3,7–	– 0,4–
6. sz.	9,6	3,4 –	0,3–0,4
7. sz.	9,6	3,4–3,7	0,3–0,4
8. sz.	9,6	2,9–3,6	0,3–0,4 cm.

A II. t. 1 (= 1. kép 1, 1a). A bal oldali páncélsor belső zárólappja. Valószínűleg nem ez volt eredetileg a sorozat utolsó tagja, mert hiányzik róla a szélső példányokra jellemző fűzőlyuk-többség és a bőrszegély lezáródás lenyomata. A nyolc összefüggő páncéllap kiszakítása így szándékos volt, mert nem egy teljes bal oldali páncéllap-sort helyeztek sírba. A lapocska alakja szabálytalan téglalap, jobb szélén kettős félhold alakú kivágást mutat. A fűzőlyukak száma 10. Elhelyezésüket az 1. kép mutatja. A lemez alsó és felső vége rögzített, a felső nyílásnál a lekötés a felső szélén át történt, a zsinór vájulatának nyoma megfigyelhető. Az oldalszél fűzőnyílásai párosával helyeződnek el és egymással szembenéznek. Az 1. számú lemez jobb széle a 2. számú lapocska bal szélét mintegy 1 cm széle csíkban takarja (II. t. 1–2, 1. kép 1a és 4). A kettős ívű kivágás a felső szélhez, nem pedig az alsó végéhez áll közelebb. A lapocska hátsó oldalán a bőralap barnásfekete, a felületén, a felső és az alsó szélén, ugyanennek a bőralapnak felhajtott, 0,9 cm széles szegélynyoma látszik. Ez a szegélynyom már nem található a jobb és a bal szélén.

A II. t. 2 (= 1. kép 4) és 3. számú darabok méretei nagyjából az 1. számúval egyezők és azonos típust képviselnek.

A II. t. 4–6. és 7. (= 1. kép 2, 2a) alatti példányok keskenyebb méretűek. Együttes mérete a négy példánynak 10 cm széles, az alsó szélén mérve, ugyanannyi mint az 1–3. lapnak összesen. A félhold alakú bevágások, a fűzőlyukak elosztása az előzőkkel egyezők. Az 1. számú darabnál említett bőrszegély ezeken is áthúzó-dik. Mindkét oldalán a bőrnyomok, felületén a durva- és finomvászon lenyomatai láthatók.

A II. t. 8 alatti lapnál (= 1. kép 3, 3a) már hiányzik a kettős ívű bevágás, szélei egyenesek, alakja rombikus, lefelé szélesedő. A sorozat szélső, külső darabja. Három szélén jól látszik a bőrszegély lenyomata. Ennek a páncéllapocskának már 12 fűzőnyílása van, egy-egy a jobb felső és az alsó sarokban, az oldal felé eső szélén.

A lapocskák méretük alapján három típust képviselnek. Az elsőhöz a II. t. 1–3 (= 1. kép 1, 1a és 4) darabok tartoznak. Ezek hossza átlag 9,7, Sz. 3,8–4, V. 0,3–0,4 cm. Szélesebb lemezfajta képviselnek. Egy mm-el hosszabbak és több mm-el szélesebbek, mint a 4–7. számú darabok.

A második típus átlagos H. 9,6, Sz. 3,4–3,7, V. 0,3–0,4 cm. A II. t. 4–7 (= 1. kép 2, 2a) számú sorközi darabok számíthatók ide. Keskenyebb fajtájúak.

Együttes szélességük 9,9 cm, tehát ez a négy lapocska (4–7) olyan széles, mint az első csoport három lemeze (1–3) együttvéve.

A harmadik típus egyedül áll, mint legkeskenyebb szélső darab (II. t. 8 = 1. kép 3, 3a). A többitől abban is különbözik, hogy felső és alsó jobb sarkában egy-egy fűzőlyukkal több van, 10 helyett 12. Az alsó páncélsor kezdő és befejező lapjára mindig jellemző ez a többletlyuk, mely a bórsegély és alapanyag lekötésénél jutott fontos szerephez.

A nyolc lapocska együttes táblamérete $9,6 \times 20,5 \times 9,6 \times 22,5$ cm. A darabok keskenyebb vége azt mutatja, hogy ez az él volt a páncélrészlet felső vége, a szélesebb vég pedig az alsó részhez tartozott. A nyolc lapból álló páncélsor: a mellpáncél bal oldali sorozata, melynél a jobb oldali záró lapocska és a mellpáncél többi része hiányzik. Tehát a nyolc lap sírbatétele csak jelképes volt. A lapocskák mindkét végén való rögzítése, a 8. számú egyenes szélű darabnak pótfűzőnyílásai azt mutatják, hogy a bal oldali páncélhoz, és valószínűleg az alsó sorhoz tartoztak a darabok. A 8. számú egyenes szélű példány a bal mellrész külső szélén, a 7–4. számú keskenyebb darabok a sorban mellette, a mell domborodó külső felén, a 3–1. alatti széles lapocskák pedig a bal mell középrészéig húzódtak. A lemez sor így $? + 3 + 4 + 1$ darabból tevődött össze. A sorközi példányok mérete, száma egymással arányban áll. A sor kifelé befejezett, de befelé a 4. befejező darab hiányzik. Ennek méretei azonosak voltak a II. t. 1–3 (= 1. kép 1, la, 4) alatti példányok méreteivel. A hiányzó zárólap mintegy 3,1 cm-el hosszabította meg a páncélsort, amely ennek a lapocskának betudásával kb. 25,6 cm szélességet tett ki.

A bal és a jobb oldali lamellák egymástól különálló egészet, táblát alkottak; ezek $25,6 + 25,6 = 51,2$ cm-t tettek ki és így egy sor $9 + 9 = 18$ lapocskát tartalmazott. A maradványok alapján nem lehet eldönteni, hogy a sorozatunk feletti lemez sorok lapocskái azonos méretűek-e, alsó végük rögzített volt-e, vagy nyitott? A fentebbi sorok lemeztípusai valószínűleg egyeztek az alsó soréval.

Az egymás felett álló lamellásorok valószínűleg egymástól függetlenek voltak és bőrfoglalt táblákat alkottak. A mellpáncélt elől nyitott bőrmellényre fűzték fel, és a bal és jobb oldali sorokat a többletfűzőnyílásokon át húzott bőrszínek segítségével kötötték egymáshoz.

A sorok számára csak következtetni lehet. Négy–hat sorral számolhatunk, 35,4, 44, és 52,6 cm-es magasság mellett. Mivel a lapocskák felső vége keskenyebb, így valószínűleg a lapocskák száma is soronként felfelé menően fogyott. A mellpáncél maximális lamellaszáma 6 sort alapul véve 108 darab lehetett.

A páncél felépítését, illetőleg felfűzését az alapra, és összefűzését a zsindeyszerűen egymás mellé helyezett daraboknak: a bal és a jobb alsó és külső lapocskáknál kezdték el. A széleket mindenütt bőrrrel leszegték.

A Ferencszállás 5. sír páncélmaradványa (II. t., 1. kép) alapján rekonstruált mellpáncélt a II. fejezetben mutatom be.

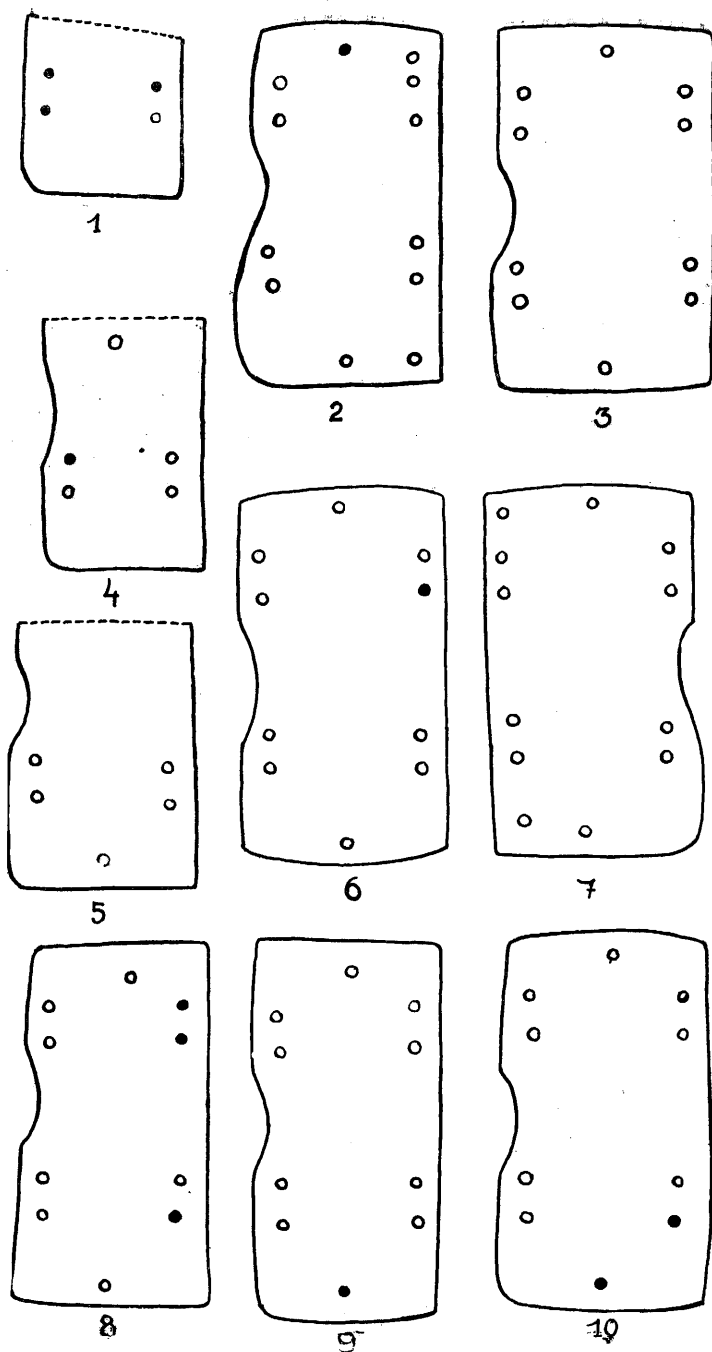
2. KLÁRAFALVA (Csongrád m., makói j., M.)

A község déli szélén levő földháton, Barna István szántóföldjén, 6 sírből álló kora-avar temetőt tártam fel 1937-ben (G. jelzésű temető). Publikálatlan.²⁶

Szeged, Múzeum.

1. sír. Férfi csontváza, lábbal DNy-nak feküdt. A mellén rendszertelenül szét-szórva, másodlagos helyen 8 darab páncéllapocska volt (III. t. 1–8, 2. kép 2–3, 5–10).

²⁶ Csallány D., Arch. Denkm. 143. lap, 502. sz.

2. kép. 2-3, 5-10 (= III. t. 2, 4, 7, 1, 3, 6, 5, 8): Klárafalva G. 1. sír. Kora-avar jobb oldali páncéllapocskák rajza; 1, 4 (= IV. t. 6-10): Szatymaz- (Szeged-) Fehértó A 356. sír. Két páncéllapocska a jobb oldalról.

A ferencszállási páncélrészlethez hasonló elvek alapján épült fel a klárafalvi mellpáncél is, a nyolc lapocskából álló részlet tanúsága szerint. Valószínűleg az alsó páncélsorhoz tartoztak, legalábbis erre lehet következtetni a mindkét végén rögzített lapocskák figyelembevételével. Valamennyin félhold alakú kiképzést látunk. A daraboknál méretbeli eltérések vannak. Az analógiák alapján, a szélesebb példányok a test középvonalához közelebb, a keskenyebb lamellák pedig az oldalhajlás felé kaptak a sorban helyet. Az alapanyag itt is bőr volt. A lemezek felületét vászon fedte és a sor négy szélét bőrszegéllyel fűzték le. A 8 lapocska összefüggő sorozatot alkotott, mégpedig 1 db a bal sor zárólapja volt, a többi hét pedig a jobb oldali sor tartozéka, középtől a jobb széle felé. A jobb szélső, egyenes szélű zárólap itt hiányzik. A lapocskákon 10 fűzőnyílást találunk, a bal és a jobb oldali középső zárólapokon (III. t. 3 = 2. kép 7, és III. t. 2 = 2. kép 2) pedig a belső sarkokon két-két fűzőnyílással többet. Az ezeken áthúzott bélhúrokkal kötötték össze a jobb és a bal mell páncélsorának két középső zárólapját. A jobb és bal oldali sorokat külön-külön bőrtáblába foglalták és az egész mellpáncélt az ilyen bőrtáblákba foglalt mellaal-sorokból építették fel.

A lapocskák egyenként:

	hosszúság	szélesség	vastagság
III. t. 1 (= 2. kép 6)	H. 7	Sz. 3,8–3,7	V. 0,3
III. t. 2 (= 2. kép 2)	6,8	3,5–3,7	0,3
III. t. 3 (= 2. kép 7)	6,9	3,9–3,8	0,3
III. t. 4 (= 2. kép 3)	6,8	4 –4,2	0,4
III. t. 5 (= 2. kép 9)	7	3,5–3,4	0,3–0,4
III. t. 6 (= 2. kép 8)	6,7	3,4–3,5	0,3
III. t. 7 (= 2. kép 5)	—	3,3	0,4
III. t. 8 (= 2. kép 10)	6,9	3,7–4	0,4 cm.

Amint látjuk, a lapocskák méretbeli eltéréseket mutatnak. Legkisebb az ingadozás a vastagsági méretekben. A hosszúsági méretek a 6,7–7 cm közt változnak. A szélességi méreteknél nincs két azonos méretű lapocska. A méretek szinte skálászerűen 3,3-tól 4,2 cm-ig nőnek. Ezzel a méretbeli változással a ferencszállási lapocskáknál is találkozunk, ahol a keskenyebb típusok az oldal felé, a szélesebb lemezek pedig a közép felé foglaltak helyet. A klárafalvi páncéllapocskák esetében is hasonló elvet kellene várnunk. Valószínűleg nagyjából ez így is volt. Tehát a sorközi példányoknál a szélesebb darabok a közép felé (III. t. 8, 1, 4), a keskenyebb lemezek az oldalszél felé (III. t. 5, 7, 6) foglalhattak helyet (3+3 db). Valamennyi ezek közül a jobb oldali sorhoz tartozott, félhold alakú kiképzésével a test jobb oldala felé nézve. A hetedik darab a jobb oldali sor középső zárólapja (III. t. 2 = 2. kép 2) keskeny típust képviselt a várható szélesebb példány helyett. Bizonyára a sorozat közép felé való lezárása nemcsak sablonos példányok bekötésével történt, hanem ebbe belejátszott a rendelkezésre álló hely szűk vagy tág volta is. Ezzel ellentétben a bal oldali középső zárólap (III. t. 3 = 2. kép 7) szélesebb példányt képvisel.

A nyolc lapocska leszakítása egy mellpáncélról logikusan úgy történhetett, hogy a páncél jobb vagy bal oldali alsó sorából hasítottak ki egy nyolc tagból álló sorozatot, esetleg teljes táblasort. Azonban itt egy példányt a bal oldali sorból, hét példányt pedig a jobb oldali lemezsorból szakítottak ki. Ez a mesterséges kiszakítás nem volt tetszőleges, hanem a nyolcas példányszámhoz volt kötve, mint Ferencszállás esetében is történt. Mindkét esetben szimbolikus célkitűzéssel.

A fűzőnyílások a felső véghez közelebb vannak, mint az alsó szélhez. A III. t. 3 alatti darab felső, alsó és bal szélén bőrszegély lenyomata látszott, úgy a felületén, mint a hátsó lapján. A bőrsáv szélessége mindkét lapján 0,9 – 1,1 cm. Alul szőrös bőr látszik, amely a szegélyt nem borítja és színben is ettől elüt. A felületen a vászonlenyomat csak nehezen vehető ki. A bal felső és alsó sarokban látható pótfűzőnyílás azt mutatja, hogy ez a darab a bal oldali alsó páncélsor középvonalbeli záródarabja. A félhold alakú kiképzés a többivel szemben ellentétes elhelyezésű. A III. t. 2 alatti példány felülete kissé domborodik. Az előző példánynak ellenkező oldali, jobb oldali párja; a fűzőnyílásai azonos elrendezésűek, csupán méretbeli eltérés van a két darab között. Az aláhajtott bőrszegély lenyomata három részen látszik, csak a félhold alakú kiképzésen szélén nincs meg. Felületén a vászonlenyomat jól látható. Alul bőr volt. Mindkettő a bőrszegély alá lehetett bedolgozva. A jobb oldali alsó páncélsor középvonalbeli záródarabja volt. A III. t. 4 alatti példány felülete kissé domborodó. Felső szegélyén bőrnymok látszanak, amelyek valószínűleg az alsó szélén is végighúzódtak. A III. t. 1. számú darab felső széle ívelt, nem egyenesre vágott. Fűzőlyukainak száma 10. Felületén és alulsó oldalán bőrnymok vehetők ki. A III. t. 8. sz. lemez töredékes. Az oldalélen vászon, alulsó lapján bőrnym vehető ki. Ugyanígy látjuk ezt a III. t. 5, 7, 6. számú példányoknál is. A bal és jobb oldali sorozat két zárólapjának (III. t. 3 és 2) bőrszegélye ellentétes elhelyezésű.

A III. t. 3. sz. nélkül, a jobb oldali sorozat együttes szélessége 21,1 cm. A hiányzó egyenes szélű, jobb oldali szélső darabbal együtt, ennek a táblának szélessége 23,7 cm lehetett. A széles darabok befelé, a keskenyebbek kifelé kaptak helyet. A sor méretkülönbségeit kiegyenlítővel szabályozták.

A klárafalvi páncélmardványok alapján, a mellpáncél megépíthető. Rekonstrukciót a II. részben mutatom be. Egy jobb oldali sorozat (egyenes szélű, keskeny, pótfűzőnyílásos darab + három keskeny sorközi példány + három széles sorközi lapocska + egy keskeny zárólap a középről) 8, a bal oldali sorral együtt 8 = 16 lamellából állott. Magassága, 5 sort alapul véve, mintegy 32 cm és 80 lapocskából állhatott.

3. SZATYMAZ- (korábban Szeged-) Fehértó, A jelzésű avarkori temető.

A temető 376 sírből áll,²⁷ anyaga publikálatlan. Lamellás páncélmardványok a 32., 49., 63., 220., 356., 368. sírből ismeretesek.

Szeged, Múzeum.

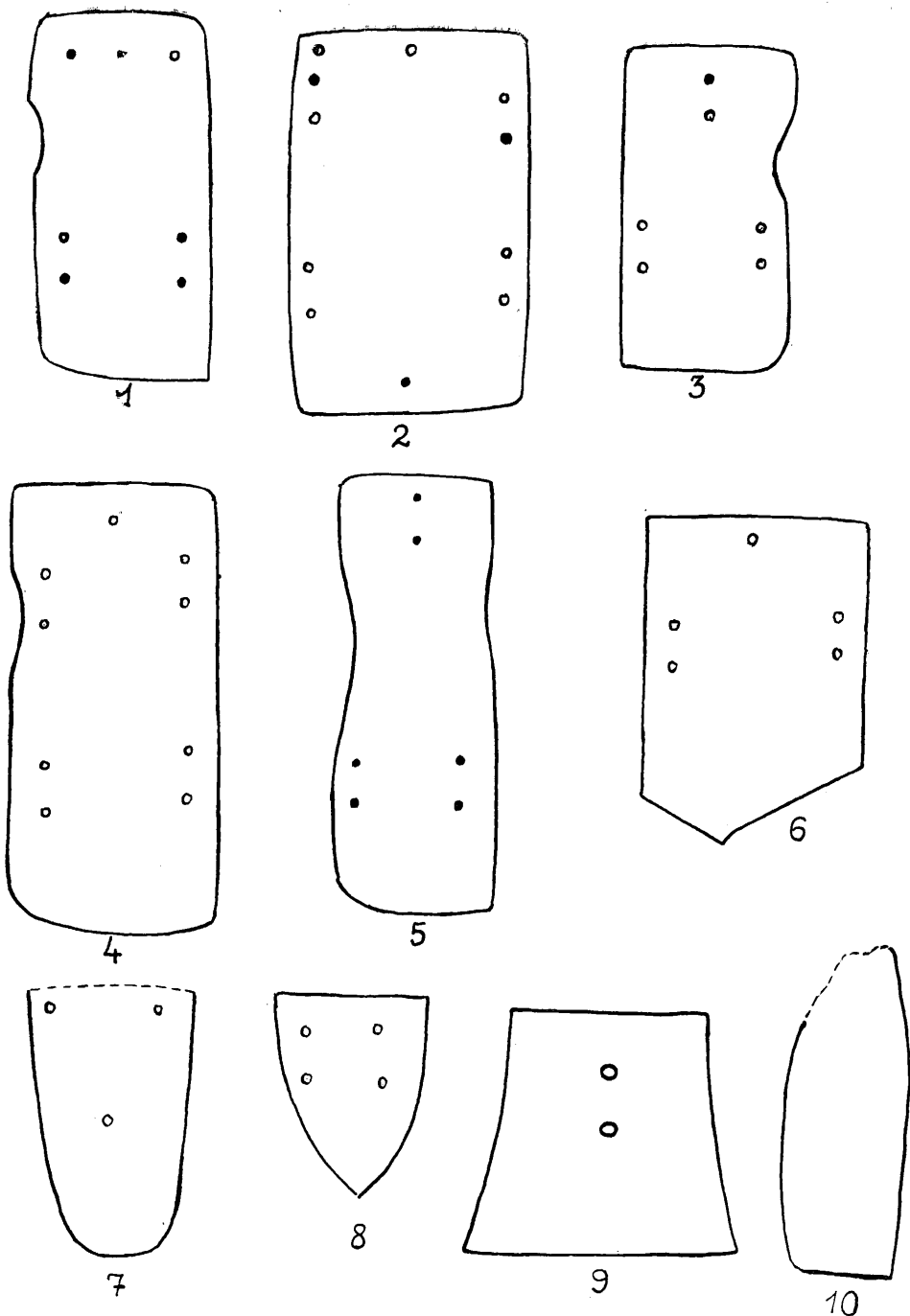
32. sír. Páncéllapocska töredéke.

63. sír. Férfi csontváza mellől *páncéllapocska* (IV. t. 1 = 3. kép 4), másodlagosan csiholóvasnak felhasználva, rározsdásodva kovakövek kíséretében ijlemez stb. kerültek elő.

A páncéllapocska jobb oldali sorközi példány, nyilvánvalóan nem az alsó sor darabja. A siranyag idejét a VII. század végére határozhatjuk meg. A IV. t. 5 = 3. kép 7 alatti darab szokatlan lyukelosztása és töredékessége folytán alakjában és elhelyezésében közelebről nem határozható meg. Valószínűleg az oldalszél lapja, mivel a félhold alakú kiképzés róla hiányzik. Lefelé keskenyedő formája, a lapocska téves, fordított elhelyezéséből eredhet. A közepén elhelyezett fűzőnyílásra, más leletek páncéljánál adódik példa, többnyire a félhold alakú bevágás irányában fordul elő.

220. sír. Mellékletei: Orsógomb, vaskés, 3 db *páncéllapocska* vaslemezből, összerozsdásodott csomóban (IV. t. 2–4 = 3. kép 1–2), hozzátartozó *láncpán-*

²⁷ Uo., 191. lap, 860. sz.

3. kép. 1-2 (= IV. t. 4, 2-3): Szatymaz- (Szeged-) Fehértó A. 220. sír; 3 (= V. t. 9): Uo., 368. sír; 4, 7 (= IV. t. 1, 5): Uo., 63. sír; 5 (= V. t. 10): Klárafalva B. 60. sír; 6 (= VIII. t. 11): Szatymaz (Szeged), Fehértó A. 49. sír; 8 (= VIII. t. 7): Kiszombor F. 20. sír; 9-10: Szeged-Átokháza.

cél-szemecskékkel, amelyek együttesen a bal mellen feküdtek, üvegpasztta gyöngyök továbbá csonteszköz. Női csontváz mellékletei, amelyek a VII. század második felébe sorozhatók.

Az összerozsdásodott páncéllapocskák nem az eredeti helyükön voltak, hanem másodlagos elhelyezésben: a bal mellről kerültek elő, jóllehet ezek a jobb mell páncélsorához tartoztak. A 3. kép I alatti darab kissé deformálódott, de észrevehetően sorközi keskeny példány, amely alsó végén nem volt rögzítve. A 3. kép 2 alatti forma két példányban van meg. A fűzőlyukak távolsága az előzőével összevág, így egy mellpáncél sorozatához tartoztak. Az egyenes oldal és a felső sarokban látható többletnyílás mutatja, hogy a sor, valószínűleg a jobb alsó sor külső zárólapja volt. Az ugyanilyen második darab pedig egy sorral felette lehetett. A láncpáncélszemecskék az alsó sort toldhatták meg lefelé, hogy a hasrészeket is páncél védje.

356. *sír*. Összerozsdásodott tömegben, több *páncéllapocska* (IV. t. 6–9, 10 = 2. kép 1, 4) került felszínre. Az alaktalanná vált lemezek tömegéből, a nehezen kivehető fűzőnyílások mellett, nehéz lenne a IV. t. 6–9, 10 alatti lapocskák alakját hitelesen rekonstruálni. A felületet finom szövésű vászon maradványai fedték. A 2. kép 1. és 4. alatti lemezrajzok tanúsága szerint, a jobb oldali mellpáncél egyik sorának példányai, amelyek közül az 1. alatti töredék egyenes oldalszélével szélső zárólapot mutat. A 7. számú lapocska csak részben nyújt felvilágosítást, de sem a páncélsor, sem a teljes páncél alakjának összeállítására nem alkalmas.

368. *sír*. Női csontváz, mellékletei: bütykös pasztagyöngyök, orsógomb, lánc, vaskarika, csonteszköz, *páncéllapocska* (V. t. 9 = 3. kép 3). A leletmellékletek a VII. század első felébe tartoznak. A lapocska a bal mell sorközi darabja, a bal szél felé néző félhold alakú kiképzéssel. A női sírba mint relikvia (kegyeleti emléktárgy) került, a páncélt a férfi hozzátartozó hordta. A lemez felületén vászonlenyomat vehető ki.

49. *sír*. Mellékletek: vaskés és 1 *páncéllapocska* vasból (VIII. t. 11 = 3. kép 6). Valószínűleg a VII. század végétől származó darab. Az eddig tárgyalt példányoktól elüt. Nem alkalmaztak rajta félhold alakú kiképzést az oldalszáron, hanem az alsó végét egyenetlenül csúcsosra vágták. Ez bal oldali sorközi darab, összefűzés után a mellpáncél érdekes cikcakkos alakot kap. Rézsütos szélei helyettesítik a félhold alakú kiképzést.

Mivel a jobb oldali lapokat a bal oldalival ellentétes formában alakították ki, így a mellpáncélsorok itt rekonstruálhatók (II. fejezet).

A Fehértő A temetőben, a következő sírokból ismerünk *láncpáncélok*at: 25., 35., 50., 136., 148., 240., 253., 371. sírből.

4. *DESZK* (Csongrád m., szegedi j., M.), D. jelzésű temető, Simon Józsefné halmán, kora-avar és VIII. századi avar temetkezési réteggel (25 *sír*).²⁸

Szeged, Múzeum.

175. *sír*. Fiatal férfi csontváza. Mellékletei: sima ezüst szíjvégek, csiholóvasnak használt *páncéllapocska* (V. t. 11 = 4. kép 5),²⁹ hozzározsdásodott kovadarabbal; vaskés, vascsat, vaszabla, kengyelvas, két lófej, egyiknél zabra, marha- és birka-csontok.

A páncéllapocskát, a hozzározsdásodott kovakő tanúsága szerint, tűzcsiholásra

²⁸ Uo., 103. lap, 212a. sz. – *Csallány D.*, A Deszk D. számú temető avar sírjai. – Les tombes avars du cimetière de „Deszk D”: Arch. Ért. IV (1943), 160–173.

²⁹ Uo., AE., a 175. *sír* páncéllapja, 165. lap, XXVII. t. 12. Másodlagosan csiholóvasnak használták.

használták fel. A lemez formája, a rajta látható fűzőlyukak azt mutatják, hogy egy mellpáncél bal oldali sorközi darabja volt (4. kép 5). Mostani felhasználása csak másodlagos. Erősen rongált, forradásos töredék. Szokatlan a fűzőlyukak száma, elosztása.

A kora-avar temetkezési réteghez tartozott, amely I. Iustinianos két bronzérmével kísért.

101. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 31 szem dinnyemag alakú üvegpasztagyöngy, faragott tütartó csontból, agyagorsógomb, bronzcsat, agyagedény, a far alatt *páncéllapocska* vaslemezről (VIII. t. 9–10).³⁰ Tulajdonképpen két páncéllapocska forrt össze, amelyek közül a nagyobbik képe van meg, mert a kisebbik a hátsó lap szegélyéhez formátlan szeletben tapad (4. kép 6 alatti töredék). A fűzőnyílások rajtuk nem figyelhetők meg, ennek folytán helyük a mellpáncél-sorban nem állapítható meg.

A késői avar női sírba ez mint relikvia, a férfi hozzátartozó páncéljából kerülhetett elő.

5. *VEDRESHÁZA* (Csongrád m., szegedi j., M.), Hódi Erzsébet földjén. Griffes-indás csoportú övveretekkel jellemzett temető (85 sír).³¹

Szeged, Múzeum.

17. *sír.* Késői avar (IX. századi) bronzveret-garnitúra, vaskés, birkafej és birkaesontok, *páncéllapocska* vasból, egyik lapján szövetmaradékkal; H. 4,3, Sz. 2,5 cm.

6. *SZEGED* (Csongrád m., M.), Kundomb, a rendezőpályaudvar melletti avar-kori temető (319 sír).³²

Szeged, Múzeum.

23. *sír.* *Páncéllemez* vasból, teljes felületén vászonlenyomattal.

80. *sír.* Avarkori női csontváz, lapos orsókoronggal, gyöngycsöngős bronz fülbevaló-párral, üvegpasztagyönggyel, melyek közt bütykös-sávós típusú is van, valamint vaslemez, amely *páncéllapocska* (4. kép 11) töredéke. Bal oldali sorközi darab, amely a VII. század második felébe sorozható. A páncéllapocska relikviaként került a sírba.

116. *sír.* *Láncpáncél* több karikájának töredéke női sírból.

7. *KISZOMBOR* (Csongrád m., makói j., M.), Hosszúhát, G. jelzésű avar temető (27 sír).³³

Szeged, Múzeum.

20. *sír.* Férfi csontváz mellékletei: vaskés, vascsat, bronzcsat, *páncéllapocska* töredéke vasból (VII. t. 10).

8. *KISZOMBOR* (Csongrád m., makói j., M.), Lőrincz József halmán, F. jelzésű avar temető (13 sír).³⁴

Szeged, Múzeum.

³⁰ Ua., 168. lap, XXXI. t. 5 (101. sír). Két összerozdásodott páncéllapocska női sírból, mint kegyeleti emléktárgy.

³¹ Arch. Denkm., 214. lap, 1044. sz.

³² Uo., 192. lap, 864. sz.

³³ Uo., 143. lap, 495. sz.

³⁴ Uo., 143. lap, 497. sz.

20. *sír.* Késői avar női sírból származó, *pikkelypáncélból* eredő vaslapocska (VIII. t. 7 = 3. kép 8). Alakja háromszögű, oldala kifelé hajló, két-két fűzőnyíláson át varrták fel az alaphoz és a szomszéd pikkelyhez. Jobb és bal oldali változatai lehetnek. A sírba relikviaként került. Rekonstrukcióját a II. fejezetben mutatom be.

9. *KISZOMBOR* (Csongrád m., makói j., M.), a Rónay-féle föld halmán, O. jelzésű kora-avar temető (7 *sír*).³⁵

Szeged, Múzeum.

1. *sír.* Férfi csontváz. Mellékletei: Háromélű vasnyílhegy, vascsat, vaskés, visszacsapóíj csontlemezei, ajzószarv, a jobb térd táján magasabb földrétegben csiholóvasként használt 3–6 mm vastag *páncéllapocska* töredéke (VI. t. 9). A fűzőlyukak nem vehetők ki, mindkét lapját vászonlenyomat borítja.³⁶ A táblán fordítva áll. A keskenyebb vége töröttnek látszik. Jelenlegi H. 5,8, Sz. 2,3–2,9 cm. Háta vastagodó, homorú éle vékonyabb.

2. *sír.* Férfi csontváz. Mellékletei: Gömbös aranyfülbevaló, Phokas aranyérem, üvegpasztagyöngy, vascsat, koporsókapocs, csonttűtartó, kétélű vaskard, teljes lócsontváz, marhafej, lófej, 2 birkafej, kutyafej, ezüst lószerszámdíszek, vaszabla, vascsat, 2 kengyelvas, a combcsontok közt összerozsdásodott *láncszemek*³⁷, amelyek mint a láncpáncél kiszakított töredékei kerültek a sírba. Egy-egy szem átmérője 1 cm. Késpengszerű vastöredék, 2 bronzkarika, 2 tartófül vasból, a bal combcsont külső oldalán, amelyekhez *vaslemez*³⁸ és kovakő tapad. A lemez páncéllapocska töredéke. Ugyanitt 5 db 4 cm hosszú, domborodó *vaslemez* töredéke³⁹, amelyek *pikkelypáncél* részeinek bizonyultak, továbbá vasár heverték egy esomóban (ezüstlemez borítású tarsolyban?); vastöredék, szögfej, vászonnal borított két vaskarika, ezüstsíjvégek, karika alakú bronzcsat.

Az 5 db *páncélpikkely* szokatlan formát képvisel. Két vége rögzített, körülötte a vaslemez lapított, amely az alsó vég körül kiszélesedik. Pálcatszerű kidomborodás tölti ki hosszában a teret. A pikkely csak az alapanyaggal függött össze. Az egymás mellé és fölé helyezett sorok dudorai védték a mellett. Úgy látszik, hogy a kiszombori előkelő férfinak: lamellás, lánc- és pikkelypáncéla volt.

A pikkelypáncél rekonstrukcióját a II. fejezetben mutatom be.

10. *KLÁRAFALVA* (Csongrád m., makói j., M.), belterület, Tóth Péter és özv. Molnár Ignácné telkén, B. jelzésű temető (17 avar sírral).⁴⁰

Szeged, Múzeum.

60. *sír.* Férfi csontváz. Mellékletei: Lófej, lábszárak és paták, egy tömegben ötvösszerszámok és bronzlemez hulladékok, nagyszíjvég bronzlemezről, nyílhegyek, csatok, vaskarika, íjcsontok, ajzószarv, csiholóvas kovával, kisszíjvégek, rosszezüst övdíszek, bronzlánc töredéke. A csiholóvasnak használt *páncéllapocska* (V. t. 10 = 3. kép 5) a jobb mell sorközi darabja. A fűzőlyukak elhelyezése nehezen vehető ki. A sírlelet a VII. századot mutatja.

11. *KLÁRAFALVA* (Csongrád m., makói j., M.), Kukutyin, Faragó Márton halmán (Deszk G. jelzésű), kora-avar temető 55 sírral.⁴¹ Szeged, Múzeum.

³⁵ Uo., 143. lap, 499. sz.

³⁶ *Csallány D.*: Folia Arch. I–II (1939), 143., V. t. 5.

³⁷ Uo., III. t. 14.

³⁸ Uo., III. t. 8.

³⁹ Uo., IV. t. 28–32.

⁴⁰ Arch. Denkm., 144. lap, 503. sz.

⁴¹ Uo., 144. lap, 506. sz.

39. *sír.* Fülkesír, férfi csontvázával. Mellékletek: Lemezes bronzszióvég, gyön-gyös lemeztöredék aranyozással, vaskés, lemezdisz, kengyeltöredék, *páncéllapocskák sorozata* (V. t. 1–8 = 4. kép 7–10). A páncélsor 8 lapocskából áll, a mell jobb oldali sorközi típusait képviseli. A lemezek keskenyek, szélességi méreteik azonosak. A sorozat mindkét zárólapja hiányzik. A fűzőlyukak száma valószínűleg 11. A 8. számú példány töredékes, hiányos, feltehetően a közép zárólapja, azonban a csonka darabon a többletfűzőlyukak nem láthatók. A félhold alakú kiképzés kicsiny. A lapocskák együttes Sz. 8,2, H. 8,1–8,4 cm. A hosszúsági méretekben változatokat találunk. A ferencszállási sorozatnál egy tábla 25,6 cm széles lehetett, itt a klárafalvinál a maradvány mindössze 8,2–8,4 cm széles. Egy lemez szélessége átlagosan 1,6 cm. A jobb oldali sorozat tehát a zárólapot is számítva 25,3 cm széles lehetett és mintegy 26 lapocskát foglalt magába.

A klárafalvi mellpáncélt (V. t. 1–8), a II. fejezetben állítom helyre.

7. *sír.* *Láncpáncél.*

12. *KLÁRAFALVA* (Csongrád m., makói j.), Kukutyin, B. Horváth András halma (Deszk I. jelzésű). Kora-avar temető.⁴² Szeged, Múzeum.

8. *sír.* Kora-avar férfi csontváza (1938. évi ásatás). Mintegy 8 *páncéllemez* részben töredékes állapotban (VI. t. 1–8 = 4. kép 4).

A VI. t. 4 alatti teljes példány mérete: H. 12, Sz. 1,6–1,9–2,1–1,6, V. 0,3 cm. A fűzőlyukak száma 10, két vég rögzített. A jobb szélén íves kiképzés. A fűzőnyílások a végektől egyenlő távolságra vannak. A többi példányok hasonló alakúak és méretűek. A 8 összefűzött páncéllapocskák együttes szélessége, a középén mérve, 11,4, fent 11,2 cm. A szélességi méretadatok döntik el a lemezek helyes beállítását. A lapocskák szélesebb részének kell lefelé irányulni. Így a lamellák bal oldaliak, félhold alakú kiképzése is a bal szél felé néz. A lemezek alsó lapján bőrnyomok látszanak. A bal szélső és a középvonal zárólapja hiányzik.

A mellpáncél rekonstruálható, rajzát a II. fejezetben hozom.

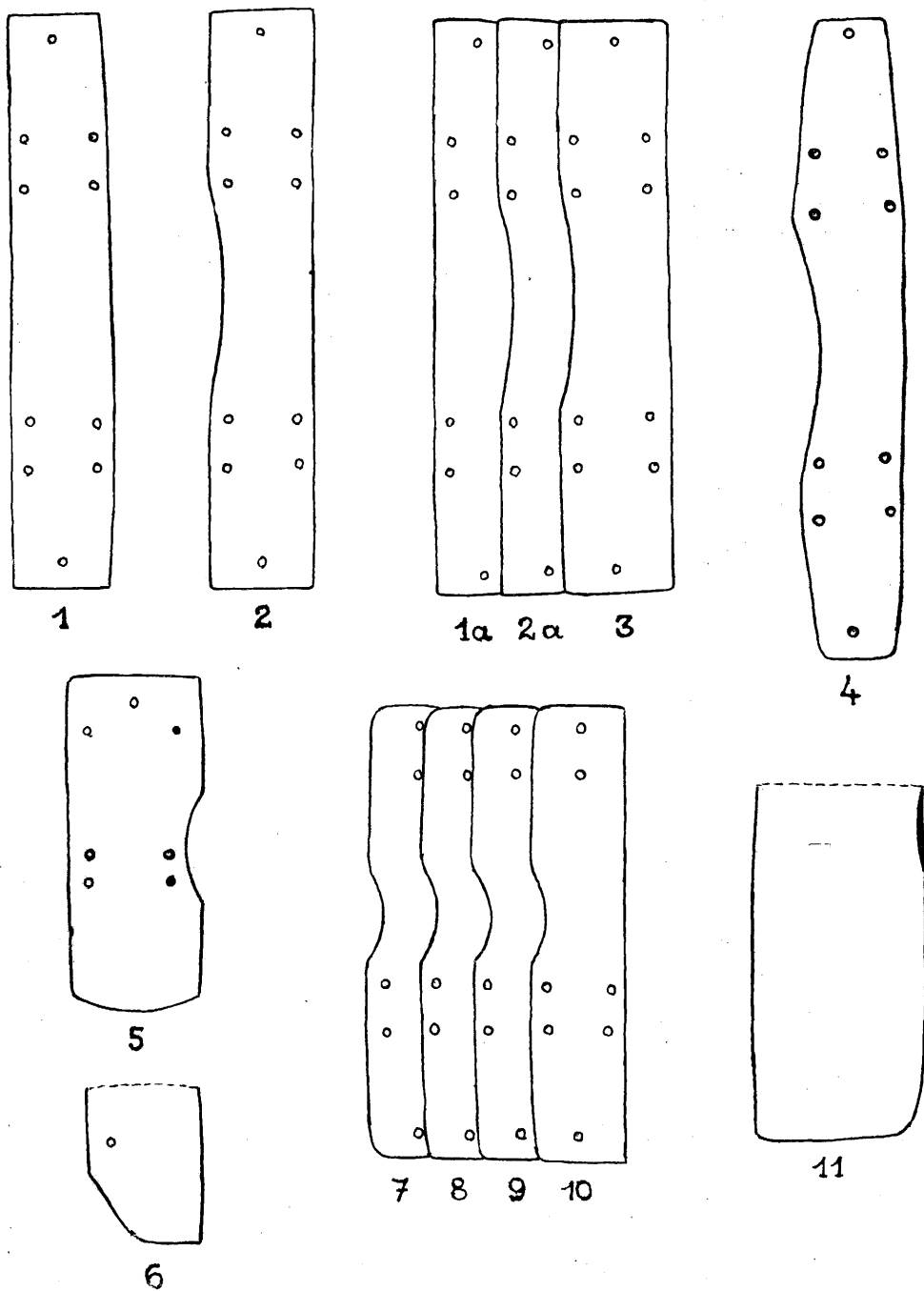
13. *sír.* („Deszk H. 22”), kora-avar fülkesír, férfi csontvázal, egyélű egyenes karddal, ovális alakú markolatvédővel és karikával, egy sor vas *páncéllapocskával* (VII. t. 1–8, 9 = 4. kép 1–1a, 2–2a, 3) stb.

A páncéllapocskák száma 8, hosszú, keskeny típust képviselnek. A jobb oldali sorhoz tartoztak, az ív alakú bevágásuk jobbra néz. A sorközi darabokon 10–10 fűzőnyílás van. Méretük kb. azonos. H. 10,8–11,2, Sz. 1,8–2,1 cm. Közülük négy-négy lapocskák függ össze.

Az 1. alatti darab (VII. t. 1 = 4. kép 1, 1a) a jobb szél zárólapja, oldaléle egyenes, a felső és alsó külső sarokban egy-egy pótnyílást látunk. A vele összefüggő példányok sorköziek (VII. t. 2–4 = 4. kép 2a, 3). A második csomó lemez (VII. t. 5–8) azonos alakú, csupán színben üt el az előzőktől, amelyekkel nem függ össze.

A 8. darab (VII. t. 8 = 4. kép 2) a középvonal zárólapja. Kivehető rajta az összekötőzést szolgáló többletfűzőnyílások. Úgy itt, mint a külső zárólap szélén látszanak a bőrszegély nyomai, amelyek 0,5–0,7 cm-t, a felső végeken pedig 0,8 cm-t tesznek ki. A két táblarészletet kitöltő sorközi darabokon a nyomok hiányzanak. A jobb oldali sor mintegy 25,5 cm széles volt, és kb. 23–24 lapocskát foglalt össze. A végeken levő fűzőnyílásokon látszik a bőrszínór áthajtásának nyoma, az oldalak páros nyílásain pedig a függőleges irányú lekötés vajúlata.

⁴² Uo., 144. lap, 509. sz.

4. kép. 1, 1a, 2, 2a, 3 (= VII. t. 1-8, 9): Klárafalva, Kukutyin (B. Horváth András), 13. sír; 4 (= VI. t. 1-12): Uo., 8. sír; 5 (= V. t. 11): Deszk D. 175 sír; 6: Uo., 101. sír; 7-10 (= V. t. 1-8): Klárafalva, Kukutyin (Faragó M.), 39. sír; 11: Szeged, Kundomb 80. sír.

A 8 lemez segítségével a teljes jobb és bal oldali páncéltábla, valamint a mellpáncél is rekonstruálható (II. fejezet).

13. *CSÓKA* (volt Torontál m., Jug.), Kremenják. Avar temető anyaga.⁴³ Szeged, Múzeum.

A sírleletek közt *páncéllemezke* van vasból. (A múzeumi doboz száma: 10259–60).

14. *SZEGED-Átokháza* (Csongrád m., M.). Avarkori sírlelet.⁴⁴ Szeged, Múzeum. A férfi csontváz mellékletei: Aranyozott bronzlemezből készült, kék színű kővel díszített övveret-garnitúra, háromszárnyú nyílhegyek vasból, 3 db vascsat, vaskarika, vaskés, a gerincvonalban *vaslemeztöredék* (3. kép 10). Vége hiányos. A mellpáncél egyik, alaktalanná vált lemezkéje. Jelenlegi H. 5,7, Sz. 2,2, V. 0,3 cm. Ugyanott *páncélpikkely* töredéke (3. kép 9); bal fele hiányzik, felerősítése a középvonal felső részén levő két fűzőlyuk segítségével történt. H. 4,2, Sz. (eredetileg) 3,3–5, V. 0,2 cm. További mellékletek: íjrészletek, ezüstcsésze töredéke aranyozott bronztalppal és lábbal, ivókürt czüstlemezből, egyelű szablya. Az alaktalan lemeztöredéket valószínűleg esiholáshoz használták fel, míg a trapéz alakú lapocska pikkelypáncél tartozéka volt. A lapocska csak az alapanyaggal függött össze, de a szomszéd pikkelyekkel nem. A lemezek az oldalról a közép felé lépcsőzetesen emelkedtek, egymás szélét fedve. A felfűzésük után a trapéz alakú pikkelyek hálószerű mintát mutattak. A mellpáncél rekonstrukciós rajzát a II. fejezetben mutatom be. Idejét a kísérő leletdarabok alapján a VII. század végére tehetjük.

15. *HOMOKMÉGY* (Bács-Kiskun m., kalocsai j., M.), Halom, Tóth István szántóföldjén. Griffes-indás csoportú övveretekkel jellemzett temető (167 sír).⁴⁵ Budapest, MNM (1936).

141. sír. Férfi csontváz, a bal oldali medencénél fekvő *vastöredéket* mint páncéllapocskát, tűzsiholáshoz használták fel. Az összerozsdásodott *vaslemezek* ugyancsak páncéllapocskák voltak.

129. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1–2. Vas akasztó karikás végével összefüggő hosszúkás bronzkarika. — 3. Barna színű orsókorong. — 4. Bronz fülkarika, atm. kb. 1 cm. — 5–8. Négy darab töredékes *páncéllapocska* (VIII. t. 1–2, 4–5 = 5. kép 2–5). A felületen vászonnyomok látszanak. A lapocska vastagsága 2–3 mm. — 9. Hosszúkás négyszögű vascsat. Szokatlan a páncéllapocskákon látható hármass lyukbeosztás.

150. sír. *Páncéllapocska* töredéke (5. kép 10).

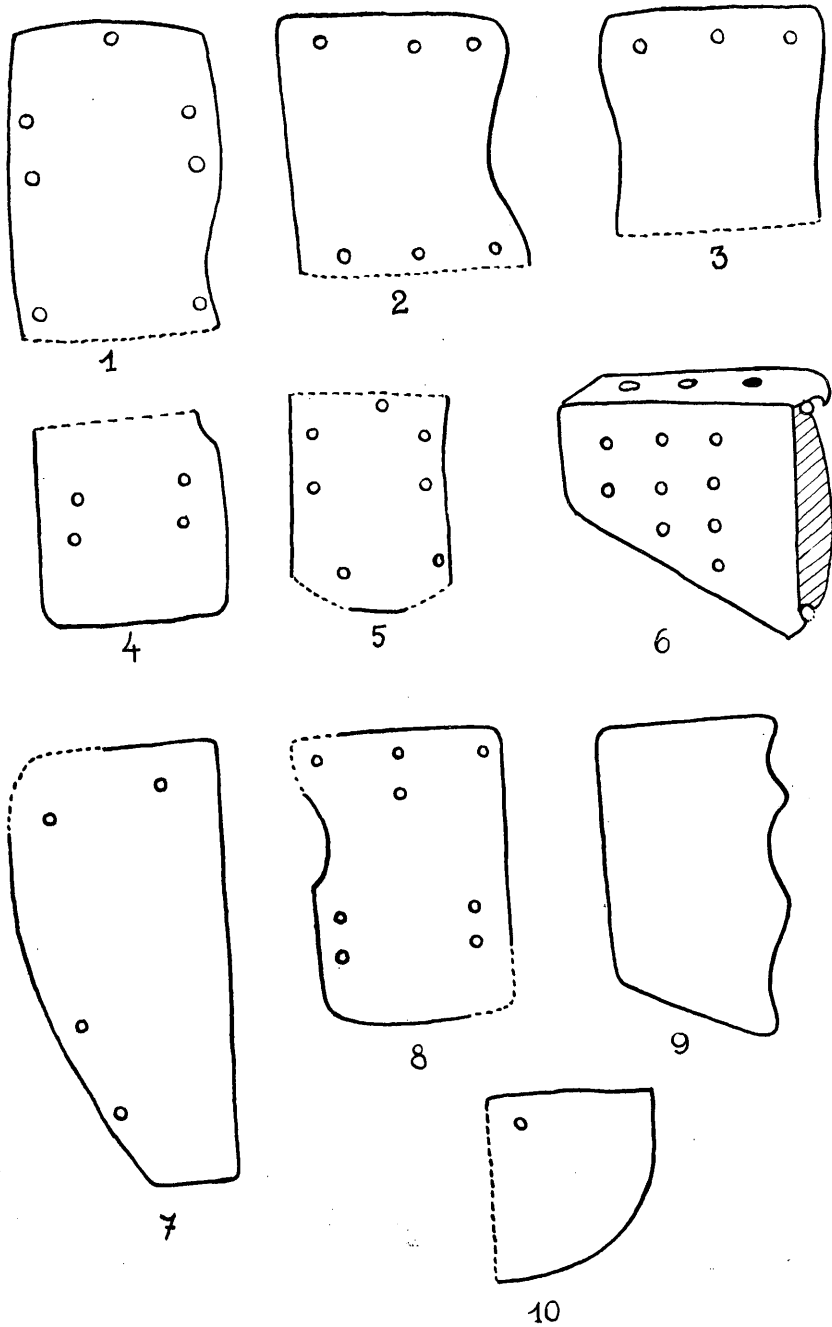
45. sír. Melléklete: 1–3. Három *páncéllapocska* (VIII. t. 3, 8, 11. kép 12–14). A 12–13. számú, töredék. A 14. számú jobb oldali egész példány 10 fűzőlyukkal ellátott. A félhold alakú kiképzés a középvonalra esik. A töredékes példányoknál a félhold alakú kiképzés nem látszik.

121. sír. Az eddig ismert páncéllapocskák közül a legkülönösebb formákat szolgáltatta. Kilenc lemez került innen elő, amely négy típust képvisel. Az első

⁴³ Uo., 101. lap, 185. sz.

⁴⁴ *Csallány D.*, Szegedi avarkori sírleletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai. — *Rapports de l'époque avare de Szeged et des cors à boire Hunno-Bulgares*: Arch. Ért. VII–IX (1946–48), 350–361; sírlelet két különböző páncéllapocska töredékével.

⁴⁵ *László Gy.*, Adatok az avarság néprajzához, I.: Arch. Ért. 1940, 93., 98. lap, XXII. t. 8; 2. kép 8 (141. sír). — Arch. Denkm. 123. lap, 359. sz.

5. kép. 1 (= VIII. t. 12): Veszprém, Jutas, 51. sír; 2-5 (= VIII. t. 1-2, 4-5): Homokméggy, Halom, 129. sír; 6-9 (= IX. t.: 9, 10, 7, 4): Homokméggy, 121. sír; 10: Homokméggy, 150. sír.

típus a mellpáncélhoz tartozik, úgy látszik, hogy a jobb és bal oldali középső zárólap (IX. t. 7 és 3). Az utóbbi darab égés következtében részben alaktalanná vált, hiányos (5. kép 8, 6. kép 5). A felső sarkakon az összekötés számára többlet fűzőlyukat készítettek. A második típust: a IX. t. 1–2, 4, 5–6, 6. kép 1–2, 5. kép 9, 6. kép 4 és 3 képviselik. A három utolsó példány az égéstől teljesen deformálódott. A IX. t. 1–2 alattiak megfordítandók, jobb oldali példányok. Felső végén egy, középen három, lent két fűzőlyukkal látták el úgy, hogy egymás szélét fedték. Mindkét szélüket négy-négy bevágással azért csipkézték ki, hogy a lapocskákat mind a jobb, mind a bal oldalon minden többletmunka nélkül felhasználhassák. Ez az eljárási mód, a korábbi készítésekhöz képest fejlődést jelent, mert korábban a jobb és bal oldal számára külön kellett a lemezeket kiformálni. A IX. t. 8. alatti töredék jellegtelen; a IX. t. 10 alatti harmadik típus (5. kép 7) az előzőktől elütő formát képvisel. Nem lehet tudni, hogy a három egymástól eltérő alakú páncéllap: egy, két, vagy három páncél tartozéka volt-e. A negyedik típus: IX. t. 9 (hátsó oldal), helyes beállításban 5. kép 6, nem valószínű, hogy páncél tartozéka volt. Azt hiszem, inkább sisak arcvédő lemeze lehetett, amellyel a szegélyperem három nagy fűzőnyílásával függhetett össze. A felület 9 és a jobb oldali perem 2 nyílása a bélésanyag rögzítését szolgálhatta. A bal oldali sisakszárny maradványa lehetett. Az égési nyomok ezen a darabon is látszanak. A IX. t. 1–2 alatti példány (= 6. kép 1–2) alkalmas arra, hogy a mellpáncél néhány sorát rekonstruálhassuk (II. fejezet).

A sírleletben levő vaskés és vaskarika tanúsága szerint, férfi csontváz mellékletét képzették a páncél vagy páncélok maradványai. Lehetséges, hogy a páncéllapocskák száma 8 darab volt.⁴⁶ A sír mélysége 130, H. 188, Sz. 60 cm. A csontváz lábbal K-nek feküdt. A bal combcsont közepe táján alul és mellett, lapos páncéllapocskák, valamivel fentebb két lapos lemez egymáson, felettük vaskarika.

16. JUTAS (Veszprém-, M.)

51. sír. Mélysége 140 cm. A 150 cm hosszú női csontváz mellékletei: 1–2. A nyak jobb oldalán apró dinnyemag alakú és üvegyöngyökkel vegyesen páncéllapocskák töredéke (VIII. t. 12 = 5. kép 1), mégpedig annak felső fele, amelyen hét fűzőlyuk látszik. A félhold alakú kiképzés tanúsága szerint, a mellpáncél bal oldali lapja volt, amelyet mint relikviát hordtak. — 3–4. Bronz fülbevaló-pár a koponya két oldalán. — 5–6. Az alsó karokon bronzkarperec. — 7. A bal kézen bronzgyűrű. — 8–9. A bal combcsont mellett vaskarika és vaskés. — 10. A combok közt nagyobb állat csontváza.

A páncéllap Sz. 3,3–3,6 cm, V. 1,5 mm. Felülete domborodó.⁴⁷

Veszprém, Múzeum.

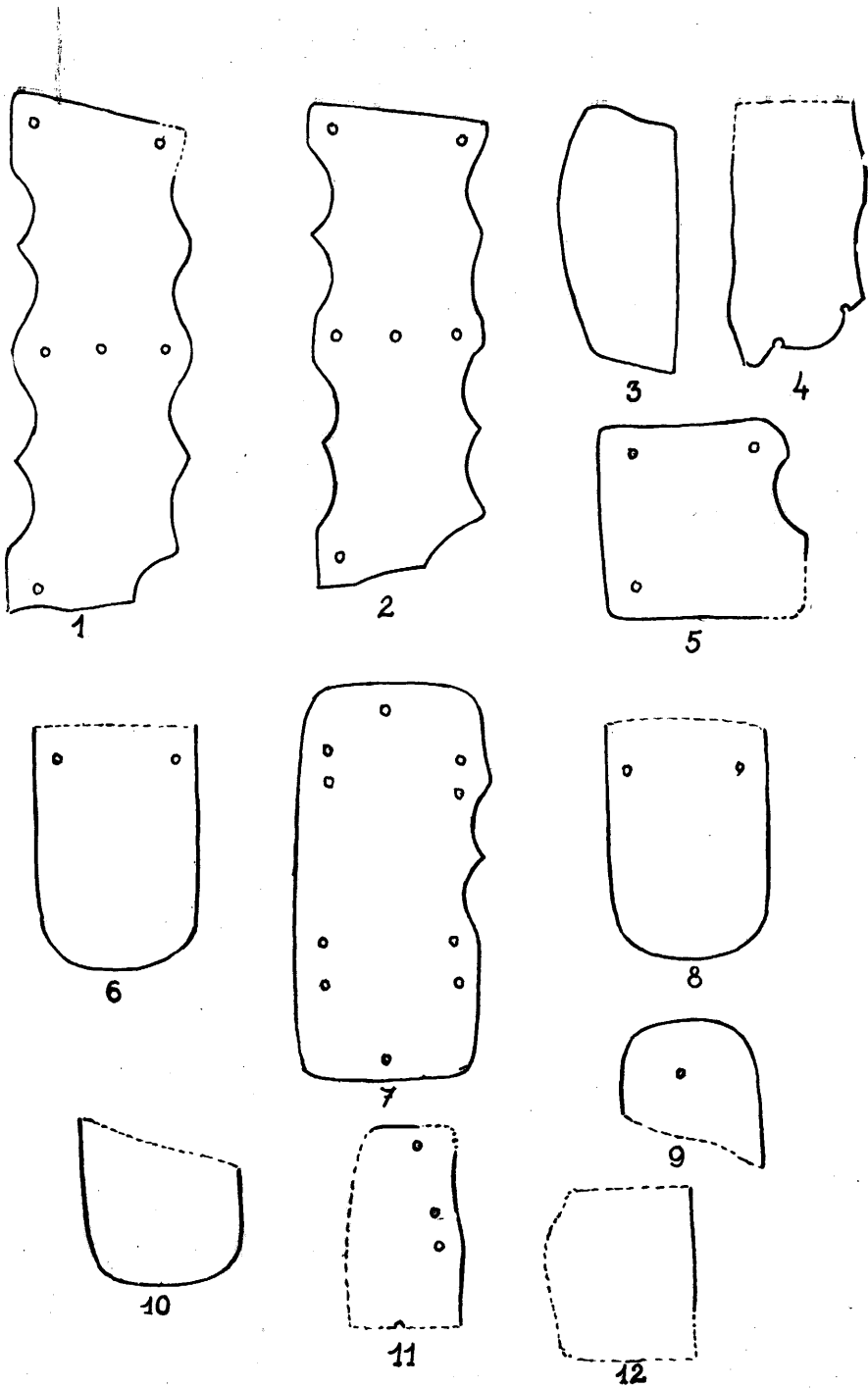
79. sír. Lemezes és láncpáncél maradványa.

86. sír. Láncpáncél maradványa és egy páncéllapocskák töredéke vaslemezből. H. 5,5, Sz. 3,4, V. 0,3 cm. A felső felén a két szélén, két-két fűzőnyílás látszik. Az általánosan használt páncéllapok alakját mutatja.

Veszprém, Múzeum.

⁴⁶ U. itt.

⁴⁷ *Rhé, Gy. u. Feltich, N.*, Jutas und Öskü zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn: Seminarium Kondakovianum, Prag 1931, 18. lap. — Arch. Denkm., 132–133. lap, 418. sz.

6. kép. 1-5 (= IX. t. 1-2, 5, 6, 3): Homokmégy, 121. sír; 6-9: Závod, 65. sír; 10-12: Závod, 91. sír.

17. ZÁVOD (Tolna m., bonyhádi j., M.)

65. sír. A bal combesont környékéről előkerült *páncéllapocskák* töredékei (6. kép 6, 8–9) és egy egész példány (6. kép 7). Az utóbbi, bal oldali páncélsor egy lamellája. Rajta, oldalt négy-négy, két ellentétes végén egy-egy fűzőlyuk; kötött lemezt mutat. A balra néző félhold alakú kiképzése, kettős karéjú.⁴⁸

Budapest, MNM.

91. sír. *Páncéllemez* töredékek (6. kép 10–12). Általánosan használt lapocskák alakját mutatják.⁴⁹

Budapest, MNM.

18. GÁTÉR (Bács-Kiskun m., kiskunfélegyházi j., M.), avarkori temető.

33. sír. Mellékletei: 1. Vaskés; 2–3. Két fülkarika bronzból; 4. Vaskarika töredéke. 5. Kis vasesat; 6. *Páncéllapocskák* két töredéke (X. t. 1 = 9. kép 1). 7. Kovakő.

A páncéllapocskák alsó fele van meg, öt fűzőlyukkal, lekerekített sarkokkal. A félhold alakú kiképzése hiányzik. Csiholóvasnak használták.⁵⁰

Kecskemét, Múzeum, 3233–3238. lelt. sz. (a páncéllap 3237 sz. a). Megsemmisült a háború alatt; fényképe, rajza, leírása nálam megmaradt.

45. sír. Mellékletei: 1–14. Tizennégy db *páncéllapocskák* négy tömegben összerozsdásodva (X. t. 2–8, 8. kép 4–11, 11. kép 1–7). – 15. Vaskarikarész. – 16. Vaspálca része. – 17–20. *Láncpáncélrészek* négy kupacban.

Számos páncéltípust találunk köztük:

1. Páncéllap töredéke (X. t. 7 = 11. kép 5). Feltűnő a fűzőlyukak nagy mérete. További megfigyelések bizonytalanok, mert mindkét vége hiányos (lelt. sz. 3339).

2. Páncéllap töredéke (a jobb mellről való) (X. t. 2 = 8. kép 7). A félhold alakú kiképzése az egyetlen támpont (lelt. sz. 3337).

3. Páncéllap, ép példány (X. t. 3, felső darab = 8. kép 4). Jobb oldali lemez, jobbra néző kettős félhold alakú bevágással és 10 fűzőnyílással (lelt. sz. 3337).

4. Az előző lemez hátsó lapjához rozsdásodott páncéllap (X. t. 3, alul = 8. kép 6), amely méretben ugyan egyezik az előző lappal, de attól fűzőlyuk beosztásban eltér; a félhold alakú bevágása pedig egyes, nem kettős. Valószínűleg másik garnitúra tartozéka. Jobb oldali példány (lelt. sz. 3337).

5. Ugyanazon rozsdátömeghez tartozó páncéllap (X. t. 3, legalul = 8. kép 5). Nagyrészt ép példány, jobb oldali mellpáncél egyik lapocskája; 10 lyukkal és jobb szél felé néző félhold alakú kiképzéssel. (lelt. sz. 3337).

6–7. Jobb oldali páncéllap (X. t. 5 = 11. kép 1) töredékes állapotban, megállapítható 6 fűzőnyílással, jobbra néző félhold alakú bevágással. Alsó végéhez páncélgyűrű rozsdásodott (11. kép 2); így valószínű, hogy a lapocskák a mellpáncél alsó sorához tartozott, amelyet láncpáncél egészíthetett ki (lelt. sz. 3338).

8. Páncéllap töredéke (X. t. 6 = 8. kép 9), balra néző félhold alakú széllel és megállapítható 5 fűzőnyílással. (lelt. sz. 3338).

9. Páncéllap (X. t. 4 = 11. kép 7), aljához még három lemeztöredék rozsdásodott. Balra néző félhold alakú kiképzéssel és 9 fűzőlyukkal. (lelt. sz. 3337).

⁴⁸ Hampel, J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I–III*. Braunschweig, 1905, III, 249. t. 1–3; II, 324–325. – Arch. Denkm. 219. lap, 1081. sz.

⁴⁹ Hampel, uo., III, 251. t. 91. sír 1. sz.; II, 327–328.

⁵⁰ Kada E., Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból: Arch. Ért. 1905, 372. – Arch. Denkm., 116–117. lap, 303. sz.

10–14. Páncéllemez töredékek, amelyek a rozsdacsomóban összetapadva feküdtek és csak rajzban adhatók vissza: 8. kép 8, 11, 11. kép 3–4, 6). Töredékes alakjuk miatt elhelyezésük és alakjuk nem határozható meg. (Lelt. sz. 3337–3338).

15. Páncéllapocska töredéke (X. t. 8 = 8. kép 10), balra néző félhold alakú bevágással és megállapítható 9 fűzőnyílással. (Lelt. sz. 3338).

A gátéri 45. sírban így 14 páncéllapocskát találunk, amelyek a temető publikációjában nem szerepeltek. Mivel egymástól eltérő típusokat képviselnek, így nem dönthető el bizonyossággal, hogy egy páncélnak különböző jellegű lamelláiról van-e szó, vagy pedig 14 különböző páncél lapocskáiról.⁵¹

Kecskemét, Múzeum, 3337–3339. lelt. sz. Megsemmisültek.

134. sír. Mellékletek: 1. Vascsat. – 2. *Páncéllemez* töredéke (X. t. 9 = 9. kép 9). Valószínűleg bal oldali lapocska, amelyen 4 nyílás vehető ki. – 3. Vaskarika töredéke. – 4. Vascsőszelet-szerű tárgy. – 5. Agyagorsógomb töredéke. – 6. Diny nyemag alakú és aprószemű gyöngyök.⁵²

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3820–3825 (a páncéllap 3821. sz. a.). Megsemmisült.

136. sír. Mellékletek: 1. Vaskés. – 2–3. Két vascsat, egyik töredékes. – 4. *Láncsomó*. – 5. Vaspálca töredéke, hozzárózdásodott láncokkal. – 6–8. Színes, bütykös gyöngyök. – 9. Rosszezüst fülkarika. – 10. Kovakövek. – 11. Orsógomb. – 12. *Páncéllapocska* két töredéke (XIII. t. 1 = 9. kép 5 (lelt. sz. 3850)). A fűzőnyílások nem látszottak. A félhold alakú kiképzése balra néz.⁵³

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3838–3850. Megsemmisültek.

153. sír. Mellékletek: 1. Három *páncéllapocska* töredékes állapotban (XIII. t. 2–4 = 10. kép 5, 6–7). Az első, rajzban rekonstruálható volt. Balra néző íves bevágással és 6 fűzőlyukkal. A második, jobbra néző félhold alakú bevágással és 4 kivehető fűzőlyukkal. A harmadikon, fűzőlyuk nem látszott és félhold alakú kiképzés sem. – 2. Csatrészt. – 3. Vascsat. – 4. Karika kisebb *láncszemekkel* és vascsat.⁵⁴

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3938–3940. Megsemmisültek.

174. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1. A bal kéznél összerózdásodott csomóban *láncpáncélrészlet*. – 2. Ugyanott, *páncéllapocska* (XIII. t. 5 = 9. kép 2); H. 5,4, Sz. 3,2 cm. Téglalap alakú vaslemez 8 fűzőlyukkal, jobbra néző félhold alakú öblösödéssel a szélén. Az alsó jobb oldali sarka lekerekített. – 3. Vascsat töredéke. – 4. Két fülkarika rosszezüstből. – 5. Orsógomb töredéke. – 6. Üvegpasztagyöngyök, gömbös, korongos, hasábos alakúak, és zöld, piros, sárga színűek.

A páncéllap és láncpáncél-maradék mint kegyeleti tárgy került a női sírba.⁵⁵

Kecskemét, Múzeum (1904), 4033–4038. lelt. sz. Elpusztultak.

203. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1. Gömbös fülbevaló ezüstből. – 2. Két bronzgyűrű, az egyik a fejrész töredékével. – 3–4. Különböző színű gyöngyök üvegpasztából, köztük bütykös jellegű is. – 5. Lapos orsókorong. – 6. Bronzkarika. – 7. Vaskés, 2 példány. – 8. Három darab töredék, hajló hengeres vaspálca. – 9. Két darab hajló, széles vasabroncsrészt. Ugyanitt 2 db *páncéllemez* (XIII. t.

⁵¹ *Kada*, uo., 1905, 377.

⁵² Uo., 1906, 141.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo., 1906, 147.

⁵⁵ Uo., 152.

11–12 = 9. kép 10–11). Töredékes példányok, az egyikén 4, a másikon 7 kivehető fűzőnyílással. Bal és jobb oldali páncéllapok, amelyeken a félhold alakú öblösödés is kivehető. – 10–11. Pipere-garnitúrához tartozó bronztok füllel, továbbá bronzkanál 3 lyukkal.

A mellpáncélt képviselő lapocskák mint kegyeleti tárgyak kerültek a női sírba.⁵⁶

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4183–4191. Elpusztultak.

221. *sír*. Női csontváz. Mellékletei: 1. Vascsat töredéke és nagyobb szemű *láncpáncélból* rozsdátömeg. – 2. Bronz akasztó vasrozsdátömeggel. *Páncéllemez* két töredékben (XIII. t. 6–7 = 9. kép 12). Kisebb *láncszemek*. A páncéllapocskán 6 fűzőlyuk állapítható meg, valószínűleg a bal oldali mellpáncélsorhoz tartozott. A női sírba mint kegyeleti tárgy került.⁵⁷

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4287–4288. Elpusztultak.

243. *sír*. Női csontváz. Mellékletei: 1. Két vascsat, töredezett. – 2. Barna orsógomb. – 3. Gyöngyszem. – 4. Vaskarika 3 töredéke. – 5. Vaskés. – 6. Két különböző *páncéllapocska* (XII. t. 5–6 = 9. kép 3–4), mindkettő hiányos. Az első szélesebb típus valószínűleg jobb oldali sorhoz tartozott, 5 fűzőlyuk vehető ki rajta; jobb szélén félhold alakú öblösödés. A második példány keskenyebb lapocska, két lyuk vehető ki felületén, jobbra néző íves bevágása van. Női sírba tett kegyeleti tárgyak.⁵⁸

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4381–4386. Elpusztultak.

244. *sír*. Női csontváz. Mellékletei: 1. A koponyán két aranyfüggő (a leltárban csak egy aranyfüggő) szerepelt, karikája sodrott, alján három gömböcs és a végén negyedik kiscső, filigránberakások. – 2. Rosszezüstből készült két függő töredékei, egyiknek csak karikája maradt meg. Az aranyfülkarikába voltak akasztva. – 3. A nyaknál pár szem apró, korongos üvegpasztagyöngy. – 4. A bal kézen tömör ezüstkarperec, lapos három rovátka vonaldísszel. – 5. Mellette durva kis agyagorsógomb. Ugyanitt fehér színű, átfűrt tengeri kagyló. – 6. A jobb kéznél vaskés, 2 darab. – 7. Henger alakú vas. – 8. Karikarész vasból. – 9. Vaszabla. – 10. A vállnál, keresztül a mell felületén, különböző alakú *páncéllemezek* hat kupacban (XI. t. 1–7 = 7. kép 4–12, 8. kép 1–3) (mintegy 12 lapocska).

Nem egy páncél, hanem számos páncélt képviselő lapocskatípusok maradványai kerültek be a női sírba, mint kegyeleti tárgyak.

A XI. t. 5 = 7. kép 6 alatti körte alakú vaslemez: *pikkelypáncél* egy lapocskája. Lefelé szélesedik, rajta 4 lyuk van. A felső kettő az alaphoz kötődik, a két szélső fűzőnyílás segítségével pedig a sorozat pikkelyeit fűzik egymáshoz és az alaphoz, bőrszínór segítségével. A darab a mellpáncél egyik tagja, amelynek alapján a mellpáncéltípust rekonstruálhatjuk (II. fejezet). H. 3,1, Sz. 1,6–1,8 cm.

A XI. t. 4, felül = 7. kép 10 alatti *páncéllapocska* ép példány, alja kerekített, szélén íves bevágás. A darab a mellpáncél jobb oldali sorához tartozott. A fűzőlyukak rajta nem állapíthatók meg, így a páncéllapocskák sora hitelesen nem rekonstruálható.

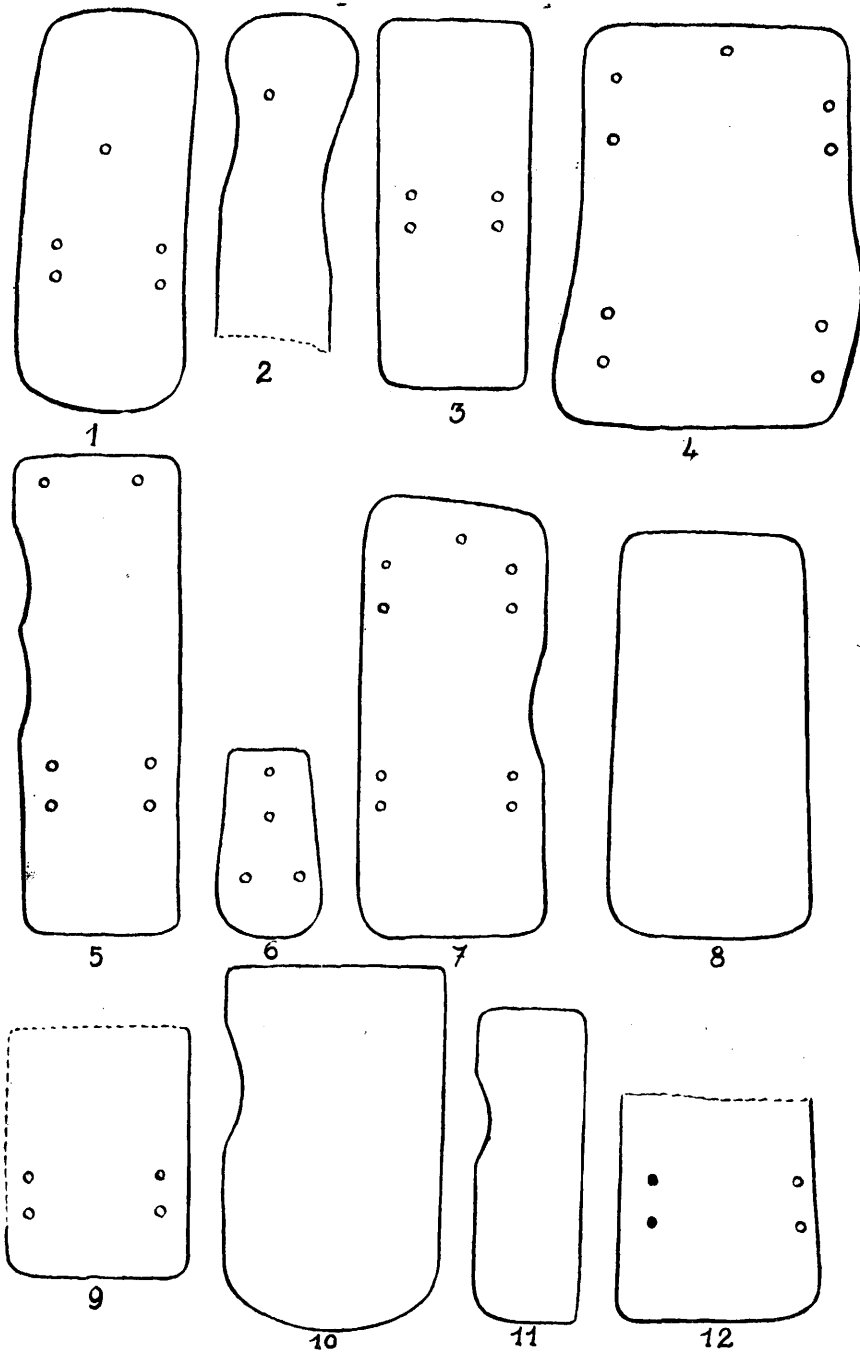
A XI. t. 1 = 7. kép 5. A *páncéllapocska* jobb oldali darab, jobb szélén kettős-ívvé bevágással, 6 fűzőlyukkal. A felső vége hiányos; H. 8,6, Sz. 2,8–2,6 cm.

A XI. t. 3 = 7. kép 4 alatti jobb oldali széles *páncélpéldány*, aszimmetrikus formával, 9 fűzőlyukkal. Az eddigi félhold alakú kiképzéssel szemben itt ív alakú

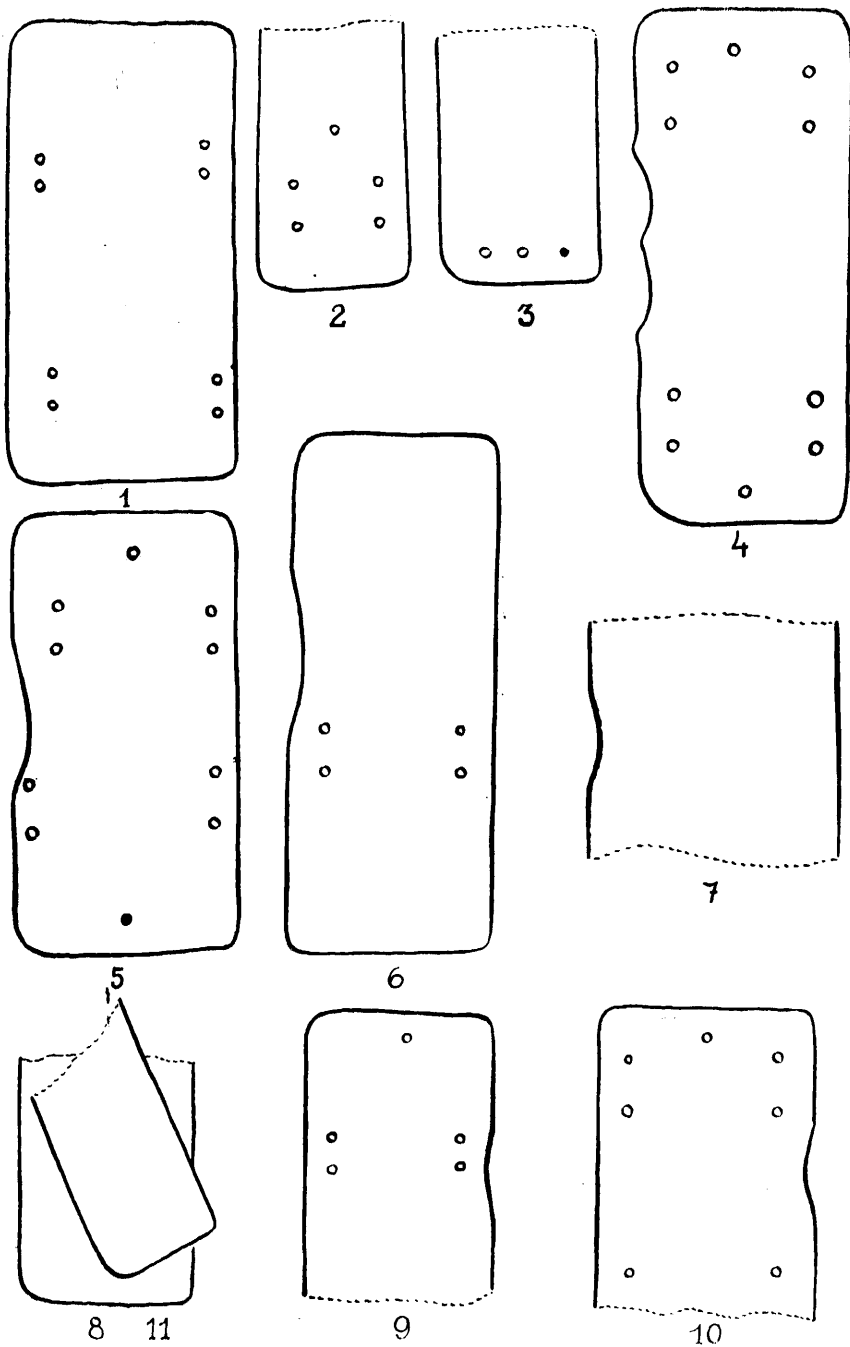
⁵⁶ Uo., 212.

⁵⁷ Uo., 219.

⁵⁸ Uo., 1908, 332.

7. kép. 1–3: Kecskemét, Ballószög; 4–12 (= XI. t. 1–7): Gátér, 244. sír.

8. kép. 1-3 (= XI. t. 4, 6-7): Gátér, 244. sír; 4-11 (= X. t. 2-8): Uo., 45. sír.

lemezszelet találunk. Érdekes típusa miatt a mellpáncél rekonstrukciója szükséges (II. fejezet). H. 7,3, Sz. 4,2–5,5 cm.

A XI. t. 2, felül = 7. kép 7 *páncéllapocskája* ép példány, bal oldali, balra néző félhold alakú öblösödéssel; 9 fűzőnyílással.

A XI. t. 2, alul = 7. kép 8. alatti *lapocska*. Az alakja az összerozsdásodott darabok közt megállapítható volt, de a fűzőlyukak elosztása nem volt kivethető. Szélső darabnak látszik.

A XI. t. 4, alul = 7. kép 11 alatti *páncéllap* kisebb méretű jobb oldali lemez, félhold alakú kiképzéssel a szélén. A fűzőnyílásokat rajta nem állapíthattam meg.

A XI. t. 6, felül = 7. kép 12. számú *páncéllap*, töredék, a lemez alsó fele, 4 megállapítható nyílással, lekerekített sarokkal. Nem rekonstruálható.

A XI. t. 6, alul = 7. kép 9 alatti töredék *lapocska*, 4 megállapítható nyílással, nem rekonstruálható.

A XI. t. 4, legalul = 8. kép 1 *páncéllapocska* 8 fűzőlyukat mutat. A félhold alakú bevágás nem mutatható ki, így szélső darabnak látszik.

A XI. t. 6–7 = 8. kép 2–3 számú *lapocskatöredékek* szintén nem rekonstruálhatók. A félhold alakú beugrás rajtuk nem észlelhető.

A 12 páncéllapocska, illetőleg pikkely, szemmel láthatóan nem egy páncél különböző alakú és rendeltetésű lemezkéje, hanem valamennyi más-más páncél tartozéka, kiszakított része. A női sírba mint relikvia került, valamelyik férfi-hozzá tartozójának, vagy hozzá tartozóinak páncélatából. Az eddigi észleletek szerint, más temetőekben egy-egy mellpáncélnak legfeljebb 8 lapocskáját találtuk, de ilyen nagy számmal sehol sem láthattunk eddig különböző páncélatokhoz tartozó lapocskákat.⁵⁹

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4387–4397. Megsemmisültek.

251. sír. Mellékletei: *Páncéllapocska* töredéke (XIV. t. 12 = 10. kép 9), *láncpáncéltöredék*, csatttöredék (?). Valószínűleg szélső egyenes szélű lemez alsó vége; 4 fűzőlyuk vehető ki rajta.⁶⁰

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4427. Megsemmisültek.

252. sír. Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Vascsat. — 3. Fülkarika rosszüzstből. — 4–5. Kisebb és nagyobb szalag alakú pánttal összefüggő, nagyobb karikájú láncszemek (*láncpáncél*). — 6. *Páncéllapocska* (XIV. t. 3 = 10. kép 8). A lemeznek mintegy háromnegyed része van meg. Szélei egyenesek, tehát szélső darabnak tekintendő; 9 fűzőlyuk vehető ki rajta.⁶¹

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4428–4433. Megsemmisültek.

270. sír. Női csontváz, csecsemő csontvázal és egy harmadik csontvázal együtt, amelynek melléklete nem volt. A női csontváz mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Vascsat. — 3. Bronz fülkarika. — 4. Nyolc szem különböző formájú (dinyemag alakú, 1 hengeres piros, a többi apró) üvegpasztagyöngy. — 5. A medencén *páncéllapok* töredékei (XII. t. 1–3 = 10. kép 1–4). Három vagy négy lapocska töredéke, különböző lyukelosztással. A félhold alakú bevágás nem figyelhető meg. A 2. sorszámú darabon szokatlan a lyukelosztás. Egy oldalon 5 fűzőnyílást találunk. Lehet, hogy szélső példányok a mellpáncélból. Nem rekonstruálhatóak.⁶²

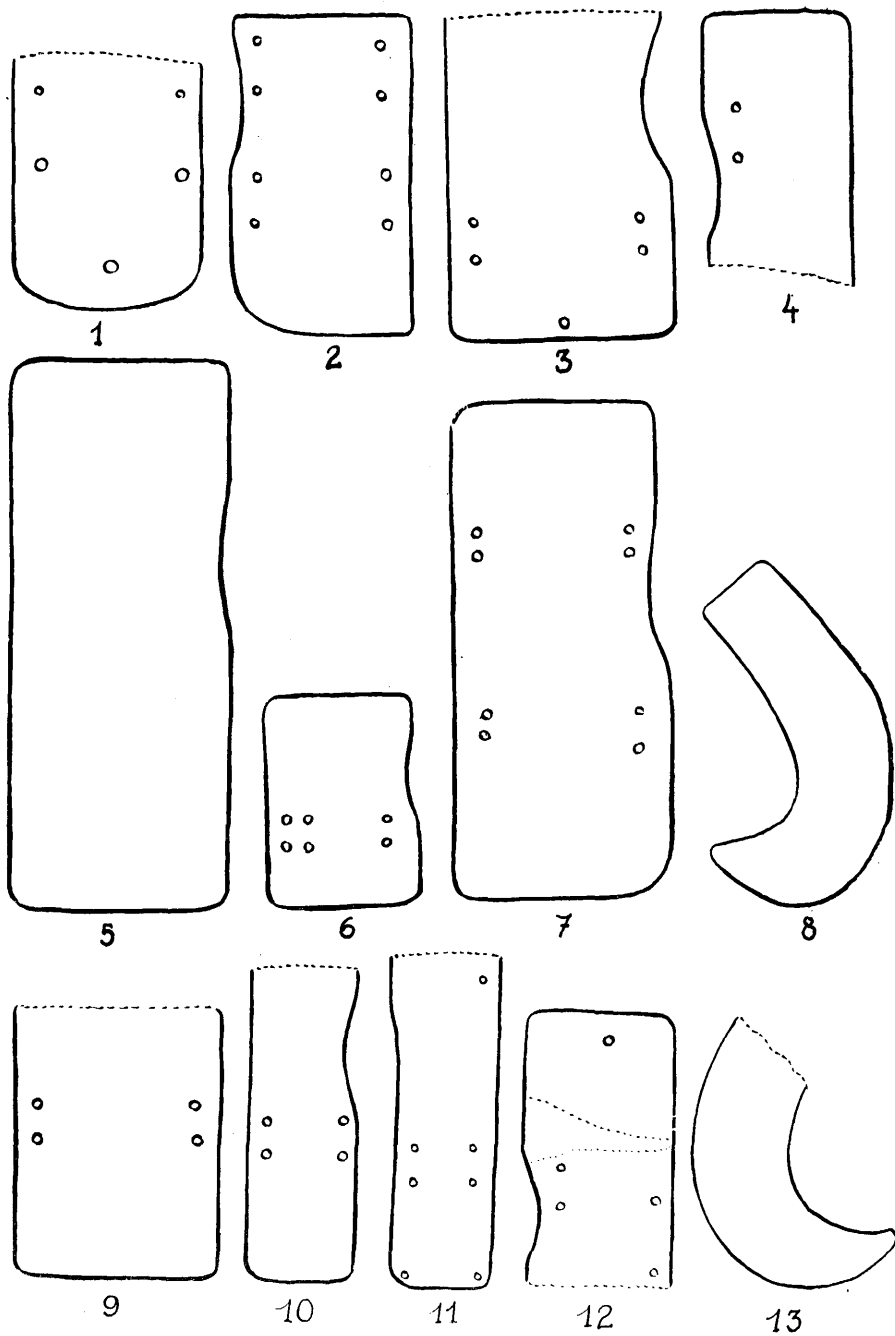
Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4502–4506. Megsemmisültek.

⁵⁹ Uo.

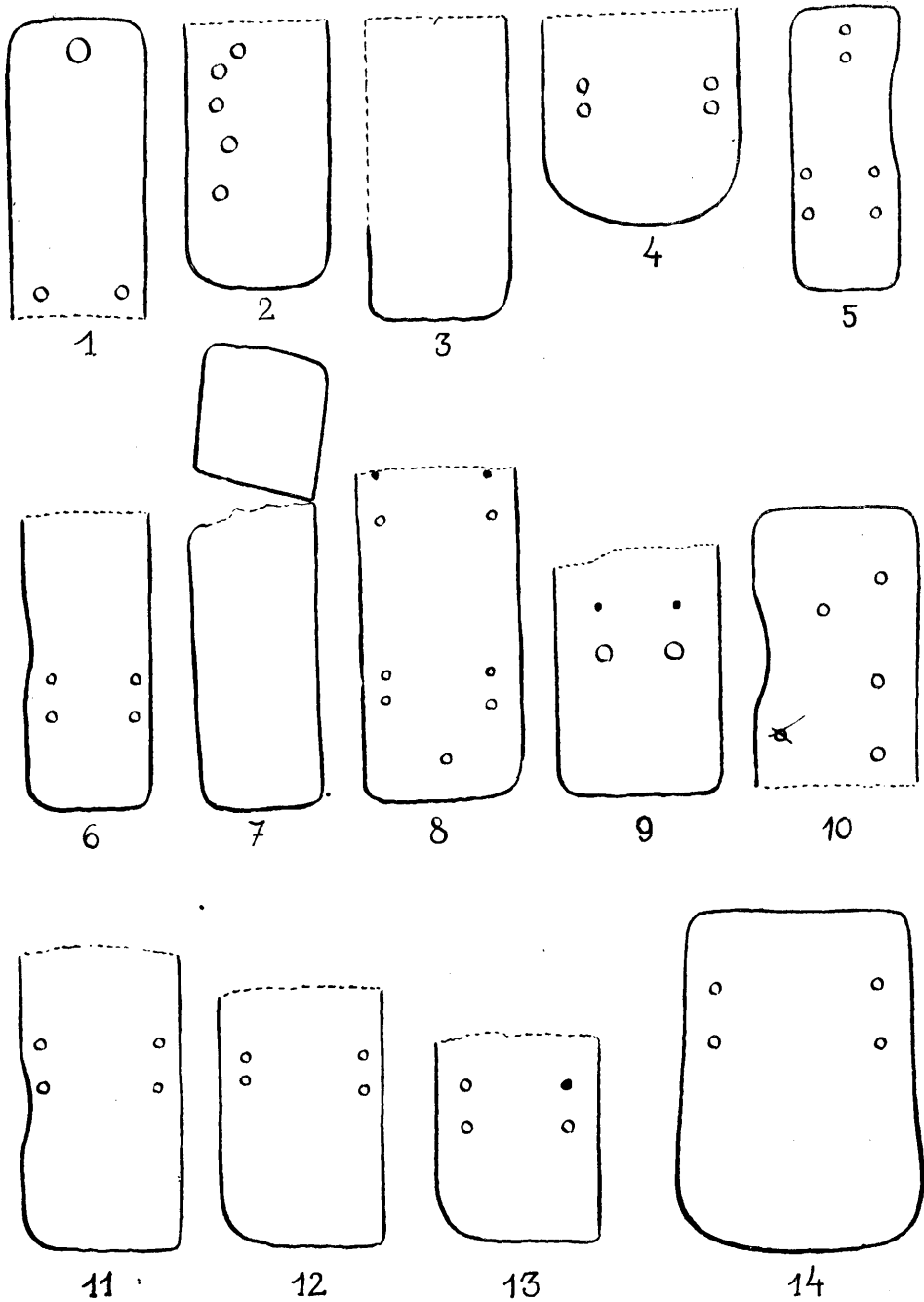
⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo., 1908, 333.

⁶² Uo., 335.

9. kép. 1 (= X. t.): Gátér, 33. sír; 2 (= XIII. t. 5): Uo., 174. sír; 3-4 (= XII. t. 5-6): Uo., 243. sír; 6: Csongrád, Mába; 7-8, 13 (= XII. t. 4): Gátér, szórv.; 9 (= X. t. 9): Uo., 134. sír; 10-11 (= XIII. t. 11-12): Uo., 203. sír; 12 (= XIII. t. 6-7): Uo., 221. sír.

10. kép. 1-4 (= XII. t. 1-3): Gátér, 270. sír; 5-7 (= XIII. t. 2-4): Gátér, 153. sír;
 8 (= XIV. t. 3): Uo., 252. sír; 9 (= XIV. t. 12): Uo., 251. sír; 10-12 (= XI. t. 8-9):
 Uo., 285. sír; 13-14: Kecskemét, Ballószög.

285. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Lapos orsókorong. — 2. Vaskarika 3 töredékben. — 3. Egy kis gyöngy. — 4–5. Két db ezüst fülkarika és 3 db préselt ezüst félgömb alakú csüngőrésze. — 6. Szalag alakú bronzlemez, 6 db. — 7. Vascsat. — 8–9. Faedény 5 db vaspántja. — 8. Vaskés. — 9–11. Különböző színű és alakú üvegpasztagyöngyök. — 9. Három *páncéllapocska* (XI. t. 8–9 = 10. kép 10–12), hiányos. Lehetséges, hogy egy garnitúra tartozékai. A 10. és 11. szám alatti jobb oldali példány, félhold alakú bevágásuk van. Az első lyukbeosztása eltérő, mintegy 8 lyukat mutat. A 12. sz. alatti esetleg szélső darab, ugyancsak a jobb oldalról.⁶³

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4569–4580. Megsemmisültek.

Szórvány (1904). *Páncéllapocska* (XII. t. 4 = 9. kép 7), H. 8,4, Sz. 4,5 cm. Bal oldali példány, 8 megállapítható fűzőlyukkal, balra néző félhold alakú kiképzéssel. A lemezhez két db sarló alakú *vaslemezke* tapad (9. kép 8, 13), amelyen fűzőlyuk nem látható. Rendeltetése kétséges.

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 4984. Megsemmisült.

Szórvány. Bal oldali *páncéllapocska* (11. kép 10, a képen fordítva), balra néző félhold alakú bevágással; négy fűzőlyuk vehető ki. Töredék.

Kiskunfélegyháza, Múzeum.

Szórványos. Bal oldali *páncéllapocska* (11. kép 11), 8 fűzőlyukkal; valószínűleg a sorozat középső zárólapja. A félhold alakú karéjos rész balra néző. Töredék.

Kiskunfélegyháza, Múzeum.

63. *sír.* Mellékletek: 1. Vaskés. — 2. Négy csomóban *láncszemek*, láncpáncél részletei (XIV. t. 8, 13, 14). — 3. Vassarló.⁶⁴

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 3474–3476. Megsemmisült.

83. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb fele. — 2. Láncesoró: *láncpáncélból* kiszakított részlet (XIV. t. 6). — 3–4. Bronz fülkarika. — 5. Díszített, átfúrt esonthüvely. — 5. Dinnyemag alakú üvegpasztagyöngyök és egy borostyán-gyöngy.⁶⁵

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3569–3574. Megsemmisült.

107. *sír.* Férfi csontváza. Mellékletei: 1. Félkör alakú vaskos vaslemez. — 2. Kardvégtöredék. — 3. Vasláncszemek összerozsdásodott csomója: *láncpáncél* (XIV. t. 2).⁶⁶

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3686–3688. Megsemmisült.

151. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2–3. Három betétes és 11 db dinnyemag alakú üvegpasztagyöngy. — 4–6. *Nagy vaskarikák.* — 7–9. Három csomóban láncszemek: *láncpáncélrészlet* (XIV. t. 4, 5, 9).⁶⁷

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 3927–3932. Megsemmisült.

167. *sír.* Férfi csontváza. Mellékletei: 1. Színes, betétes üvegpasztagyöngy (2 db). — 2. Kovakő. — 3–4. Ezüst lemezes szíjvég és két kissíjvég. — 5. Nyolc darab szögfej-kupak. — 6. Lánctómeg, összerozsdásodott vasláncszemekből: *láncpáncélrészlet* (XIV. t. 10). — Agyagbögge.⁶⁸

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3991–3996. Megsemmisült.

⁶³ Uo., 337.

⁶⁴ Uo., 1905, 382.

⁶⁵ Uo., 1905, 403.

⁶⁶ Uo., 1905, 406.

⁶⁷ Uo., 1906, 146.

⁶⁸ Uo., 149.

334. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Vascsat. — 3. Hajlított vaspálca. — 4. Ezüst fülkarika. — 5. Dinnyemag alakú stb. üvegpasztagyöngyök (16 db). — 6. Négy kupacban láncszemek: *láncpáncélrészlet* (XIV. t. 7, 1, 11). Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 4817–4822. Megsemmisült.

238. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Vaskés töredéke. — 2. Bronzfibula, ötágú. — 3. Vasláncszemek összerozsdásodott csomója: *láncpáncélrészlet* (XV. t. 14). — 4. Vaskarikák egymáson koncentrikusan elhelyezve, egyre kisebbedő méretben: *gyűrűpáncél* (XV. t. 13), együttesen felül domborodó, alul kissé üreges formát képez. Sajátságos, egyedülálló mellpáncél-alakot mutat. Nem lehet analógia nélkül eldönteni, hogy egy, két hasonló páncéldudorról van-e szó, vagy pedig a láncpáncéllal kombinált, az egész mellett befedő gyűrűpáncélről.⁶⁹

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 4355–4358. Megsemmisült.

59. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Két bronzkarperec háromszögű poncolással. — 2. Bronz fülkarika. — 3–9. Gyöngyfűzér, apró, dinnyemag alakú és színes gyöngyökkel. — 10. Bütykös, színes gyöngyszemek, egyikben *vaskarika* töredéke (XV. t. 11). — 11. Vasláncszemek csomója, közéjük rozsdásodva egy bronzkarika. Még három csomóban vaskarikalánc: *láncpáncél* (XV. t. 12, 10).⁷⁰

Kecskemét, Múzeum (1904). Lelt. sz. 3448–3460. Megsemmisült.

170. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Vascsat. — 2. Bronz fülkarika. — 3. Csüngődísz ólomból. — 4. Három nagyobb vaskarika. — 5. Apró üvegpasztagyöngy 55 db. — 6. Bütykös üvegpasztagyöngy, 4 db. — 7. Négy csomóban vasláncszemek összerozsdásodva: *láncpáncél* részei (XV. t. 7–9).⁷¹

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 4016–4022. Megsemmisült.

46. *sír.* Mellékletek: 1. Vaskés. — 2. Vascsat. — 3–4. Nagybbszemű és kisebbszemű láncokból álló két-két csomó: *láncpáncél részletei* (XV. t. 1–4).⁷²

Kecskemét, Múzeum. Lelt. sz. 3342–3345. Megsemmisült.

253. *sír.* Női csontváz. Mellékletei: 1. Orsógomb. — 2. Bronz fülbevalópár. — 3. Bronzkarika. — 4. Dinnyemag alakú gyöngyök, 28 szem. — 5. Nagybbs vaskarika. — 6. Vasláncszemek 5 csomóban: *láncpáncél részletei* (XV. t. 5–6).⁷³

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 4434–4438. Megsemmisült.

19. *KECSKEMÉT* (Bács-Kiskun m., M.), Ballószög, Zsámboki föld (Izsák felé).

Sírlelet az avarkorból (1906 október). Mellékletek: 1. Csattöredék. — 2. Vascsattöredék. — 3. Vaskarika. — 4–7. Vaskarika részek. — 8. Szerszámféle tokos résszel. — Lánctömeg: *láncpáncél* részlete. — 9. Vasdarab henger alakú, lyukkal. — 10. Szórcsiptető vasból. — 11–14. *Páncéllemezek* vasból, öt részben (7. kép 1–3, 10. kép 13, 14).

Az 1. és 3. számú darabok egyenes szélűek, tehát a mellpáncél szélső darabjai. A fűzőlyukak száma nyilvánvalóan nem mutatja az összes nyílásokat.

A 2. számú darab csonka, a kétoldali félhold alakú bevágás a lemez rongálódottságával függ össze, a lapocska inkább jobb oldali példány.

A 10. kép 13, 14 sz. alatti példányok közül az első jobb oldali töredék, a máso-

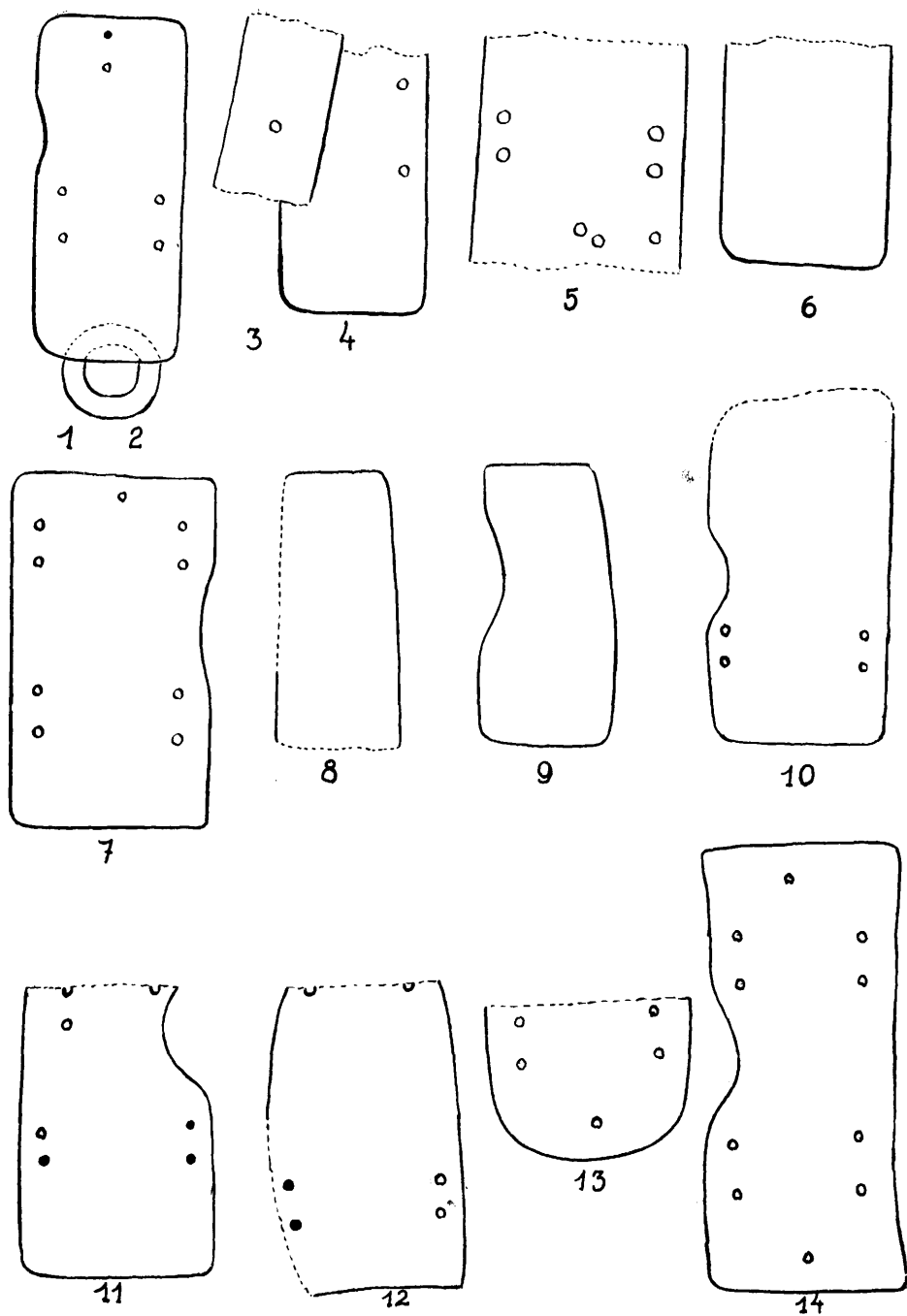
⁶⁹ Uo., 221.

⁷⁰ Uo., 1905, 382.

⁷¹ Uo., 1906, 151.

⁷² Uo., 1905, 377.

⁷³ Uo., 1908, 333.

11. kép. 1–7 (= X. t. 2–8): Gátér, 45. sír; 8: Kecskemét, Ballószög; 9: Ladánybene;
10–11: Gátér, szór.v.; 12–14 (VIII. t. 3, 8): Homorógy, 45. sír.

dik pedig teljes páncéllap, nagyméretű páncélpikkelynek látszik, alsó sarkai lekerekítettek. De lehet, hogy a felső vég középvonalában is volt vagy voltak fűzőnyílások. H. 5,4, Sz. 3,4–4,1 cm. Félhold alakú kiképzés nincsen rajta, tehát szélső lapocska is lehet.⁷⁴

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 2347–2359. Megsemmisültek.

Sírlelet. Avarkori *mellpáncél* egyik lapocskájának töredéke (11. kép 8). Közélebbi támpontot nem nyújt.⁷⁵

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 2391. Megsemmisült.

20. *LADÁNYBENE* (Bács-Kiskun m., kecskeméti j., M.), Józsa Pál tanyája.

Sírlelet. Avarkori *mellpáncél* jobb oldali lapocskája. Jobb szélén a félhold alakú kiképzést megtaláljuk, de a fűzőlyukak száma nem állapítható meg (11. kép 9) (1909. ápr. 4-i feltárás).⁷⁶

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 1198. Megsemmisült.

21. *CSONGRÁD* (Csongrád m., M.), Mára, a csárda mellett.

Sírlelet. Avarkori *mellpáncél* bal oldali lapocskája (10. kép 6). A félhold alakú kiképzése a bal szélén van. Az alsó részén 6 lyuk látszik. Szokatlan a jobb szélén levő kettős fűzőlyukelosztás. A felső részen a fűzőnyílások helye nem állapítható meg; valószínűleg még két középső nyílással kell számolnunk. Mérete alapján már a pikkelypáncéllemezekkel párhuzamba állíthatjuk.⁷⁷

Kecskemét, Múzeum, lelt. sz. 2485. Megsemmisült. Az 1908, 1909. aug. 16–21-i ásatás kapcsán került elő.

(folytatása a következő számban)

CSALLÁNY DEZSŐ

⁷⁴ Arch. Denkm., 1956, 135, 434. sz.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo., 150. lap, 548. sz.

⁷⁷ Uo., 100. lap, 178. sz.